

Jeney László – Kulcsár Dezső – Tózsá István (szerk.)

Gazdaságföldrajzi

tanulmányok közgazdászoknak

Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék
Budapesti Corvinus Egyetem

2013

Írták: **Berneker Ágnes**, geográfus
Csatári Bálint, geográfus
Ferencz Viktória,
földmérő és informatikai mérnök
Forman Balázs, közgazdász
Jakobi Ákos, geográfus
Jászberényi Melinda, közgazdász
Jeney László, geográfus
Korompai Attila, geográfus
Kulcsár Dezső, közgazdász
Mészáros Rezső, geográfus
Pálné Kovács Ilona, jogász
Sikos T. Tamás, közgazdász
Szaló Péter, építésmérnök
Tózsza István, geográfus

Közreműködött: **Varga Ágnes**, geográfus

Lektorálták: **Domokos György, Michalkó Gábor,**
Nógrádi György, Tiner Tibor

Címlapot tervezte: **Tózsza István**

A borítón a Corvinus egyetem dunai homlokzatát díszítő szobrok közül látható néhány. Ezek az egyes gazdasági ágazatokat személyesítik meg antik görög mitológiai alakok ábrázolásával. Minerva (Athéné) a **Tudomány**; Vulcanus (Héphaisztosz) kalapáccsal a kezében a **Nehézipar**; Rhea a kézműves daktülszok révén, fogaskerékkel a kezében a **Gépgyártás**; Fortuna a bőségszaruval a Jólét; Mercurius (Hermész) pénzes zacskóval a kezében a **Kereskedelem**; Neptunus (Poszeidón) kormánykerékkel a **Hajózás**; végül a Gyorsaságot megszemélyesítő Ókyroé ókeánisz, lábánál egy mozdonnyal, a **Vasút**. A homlokzati szobrok Sommer Ágoston munkái (1874).

Fényképeket készítette: **Hegyesi József**

© Szerzők, 2013

ISBN 978-963-503-526-7

Felelős kiadó: BCE Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék
NGM Tervezés-koordinációért Felelős Államtitkársággal együttműködve

XIV.

Politikai földrajz

A politikához kötődő kategóriák, adottságok, politikai jellemzők egy-egy térség, ország társadalmi–gazdasági arculatát igencsak sajátossá formálják. A határok, a szomszédok, a kisebbségek, a hatalmi viszonyok, a munkavállalás lehetőségei és az állampolgárság kérdései mind olyan dolgok, amelyek igen erősen befolyásolják egy-egy földrajzi térséghez kötött társadalom életkörülményeit. E rövid, összefoglaló jellegű fejezet a földrajzi tényezők és a politikai viszonyok kapcsolatának szövevényeit tárgyalja. Elsősorban a nemzetközi kérdések, és tágabb értelemben a társadalomtudományi területek felé orientálódó hallgatóknak ajánlhatjuk a fejezetet.

KULCSÁR DEZSŐ

XIV. 1. A politikai földrajz lehatárolása

A politikai földrajz tematikus lehatárolása a kevés sikerrel kecsegtető feladatok körébe sorolható. A tudományterület lényegében a politikai jelenségek földrajzi elemzését tekinti tárgyának. A tárgykört azonban igen jelentős különbségekkel szűkebben és tágabban is lehet értelmezni. A politikai földrajz tematikája, szerkezete igen gyakran változott, és ma sem lehet egy egységes, kiforrott, általánosan elfogadottnak tekintett szerkezetről beszélni. *Vannak művek*, amelyek szinte minden fontosabb politikai jelenséget, a választásoktól a katonai beavatkozásokig a politikai földrajz tárgykörébe sorolnak. Politika földrajzi művekben – tankönyvekben is – találkozhatunk¹²⁴ a városiasodás, az urbanizáció, az ökológiai kilátások kérdéseinek tárgyalásával. Ezeknek a megközelítéseknek az a formális alapja, hogy a legtöbb társadalmi–gazdasági jelenségnek megvan a politikai kapcsolata, és ezek szükségszerűen földrajzi vetületben is megjelennek. Ilyen megközelítésben a politikai földrajz központi kérdései lehetnek például a fegyverzetkorlátozási megállapodások, de a külpolitikai, ideológiai elvek kérdései is. Talán szükségtelen is hangsúlyozni, hogy az ilyen, témáját tekintve végtelenített, amorf határú politikai földrajz rendszertanilag kezelhetetlen. *Mások* szűkebben, csak a közvetlen kauzális földrajzi vonatkozásokat tekintik a politikai földrajz tárgyának. Ez esetben arról van szó, hogy *egyrészt* azokat a politikai jelenségeket tekintjük a politikai földrajz tárgyának, amelyek *közvetlen földrajzi következményekkel* járnak, *másrészt* azokat a földrajzi adottságokat, környezeti tényezőket soroljuk ide, melyeknek *politikai vonzatai* vannak. Egy térség katonai megszállásának például közvetlen gazdaságföldrajzi következménye lehet az energiaforrások feletti rendelkezés megszerzése, vagy egy domborzati, vízrajzi adottságnak politikai vonzata lehet az államhatár megállapítása. A gyakorlatban persze az ilyen magasztos, tiszta elvek alapján történő lehatárolási kísérlet könnyen kudarccal végződhet.

A jelen fejezet – már csak a terjedelmi korlátokból adódóan is – a szűkebben értelmezett politikai földrajz tematikai lehatárolásához igazodik. Ebből adódóan nem tárgyaljuk a különböző régiók politikai történelmét, az aktuálpolitikai eseményeket, a világpolitika konfliktushelyzeit.

¹²⁴ Példaként a nemzetközi gyakorlatból az alábbi könyveket említjük: AGNEW, J. A. et al. 2003; MUIR, R. 1997; SHORT, J. R. 1993.

Mivel e könyv más fejezetei (mindenek előtt a IX., a XIII. és a XIV. fejezetek) részletesen foglalkoznak a globális világ hatalmi központjaival, pénzügyi erőviszonyaival, valamint a közigazgatással – a fölösleges ismétlések elkerülése érdekében –, e kérdéseket sem érintjük e fejezetben.

A politikai földrajz akár tágabban, akár szűkebben értelmezzük szorosan kötődik a *politológiához*, de igen erős a diszciplináris kapcsolódás a társadalomtörténethez, a nemzetközi joghoz és az alkotmányjoghoz is. A *geopolitikát* és *politikai földrajzot* napjainkban majdhogynem egybetartozónak tekintik a szerzők. A kifejezetten politikai földrajzzal foglalkozó magyar könyvek (egyúttal tankönyvek is)¹²⁵ egymást átfedő tartalommal kezelik a két tudományágat. Mellőzve a geopolitika és a politikai földrajz történelmének részleteit, annyit azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a politikai földrajz megalapozása Friedrich Ratzel¹²⁶ nevéhez és az 1897-ben megjelent „Politische Geographie” című művéhez köthető. A XX. században ebből fejlődött ki a geopolitika is. A magyar politikai földrajz atyjának Teleki Pált tekinthetjük (részletesebben lásd: KUBASSEK J. 2011), aki határozottan elkülönítette a politikai földrajzot a geopolitikától. Egy, a témával foglalkozó művét így kezdi: „A politikai földrajznak újabban – de eleinte csak a politikai és csak azután a földrajzi irodalom területén –, ’geopolitika’ néven új ága sarjadt. A különbséget már az is jelöli, hogy a főnév itt a politika, a ’geo’ jelző, szemben a politikai földrajzzal, ahol a helyzet fordított.” (TELEKI P. 1931) A második világháború után a szovjet típusú társadalmakban ferde szemmel néztek a politikai földrajzra (kicsit hasonlóan a társadalomföldrajz más ágaihoz), elsősorban azért, mert a hivatalos tudománypolitika a geopolitika „vadhajtásaihoz” (az élettérelmélethez, a fajelmélethez, a fasiszta ideológiákhoz) közelállónak ítélte meg. A rendszerváltást követően azonban a politikai földrajz reneszánszát éli.

XIV. 2. A földrajzi tényezők és a társadalmi fejlődés

Az emberiség gondolkodóit már nagyon régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy földrajzi adottságok, a földrajzi környezet egyes elemei milyen hatással vannak a társadalmak fejlődésére, a gazdaság növekedésére, esetleg egy-egy térség politikai jellemzőire. Igen hosszú a listája azoknak a filozófusoknak, polihisztoroknak, gondolkodóknak, geográfusoknak, akik ilyen jellegű kérdésekkel foglalkoztak. Fejezetünkben olyan csoportokba rendezzük az egyébként nehezen egységesíthető gondolatköröket, amelyek *a természet és a társadalom kapcsolatának iskolatípusait jelentik*.

1.) *A földrajzi determinizmust* tekinthetjük az első iskolának, mivel történelmileg ez alakult ki először. E nézetrendszer a determinista filozófiák egyike, azoké a filozófiáké, melyek az oksági meghatározottságon alapulnak. (Pl.: logikai determinizmus, okozati determinizmus stb.) A földrajzi determinizmus minden társadalmi változást, gazdasági fejlődést, az országok gazdagságát vagy szegénységét, a nemzeti jellemzőket a földrajzi környezetből vezeti le, illetve meghatározó szerepet ad a földrajzi adottságoknak. Nyomon követhető kezdetei a görög kultúrában lelhetők fel. Az ismert görög gondolkodók

¹²⁵ A politikai földrajz iránt behatóbban érdeklődni szándékozók az előző lábjegyzetben szereplő angol nyelvű művek mellett felhívjuk a figyelmét a magyar felsőoktatásban tananyagként szereplő könyvekre is: BÉKÉSI L. 2004; BERNÉK Á. szerk. 2002; MEZŐ F. 2003.

¹²⁶ Friedrich Ratzel (1844–1904) német geográfus, 1886-tól a lipcsei egyetem tanára.

(és persze az akkori időkhöz illően polihisztorok) közül például Szókratész, Platon, Arisztotelész¹²⁷ nézeteiben igen nagy súlyt adtak a természet erőinek, különösen az éghajlatnak. Arisztotelész (a későbbi makedón hódító Nagy Sándor nevelője), úgy tartotta, hogy az éghajlati viszonyok meghatározzák az egyén (így a keze alatt nevelkedő Nagy Sándor) jellemét, bátorságát, szabadságvágyát, akaratát is. Ezt figyelembe véve akarta Nagy Sándort a barbárok könyörtelen ellenségévé, és a görögök vezérévé nevelni. (Ez a projekt egész jól sikerült, de a földrajzi erők hatásában azért sokan kételkedünk.) Nagyot ugorva a történelemben a földrajzi determinizmusnak közel két évezredet kellett várni arra, hogy a filozófiai áramlatok szereposztásánál megint főszerephez jusson. Ez a reneszánsz a felvilágosulás eszmevilágával érkezett. A felvilágosodás a korábban hegemon szerepkörben lévő idealista, vallási világnézetet váltotta fel a természethez kötődő, materiális alapokhoz közel álló világszemlélettel. A kor legjelesebb földrajzi deterministái *Voltaire*, *Montesquieu*, és *Rousseau* voltak. Szemléletük kétségtelenül haladást jelentett a régi vallásos koncepcióval szemben, de voluntarista megközelítéseik messze álltak az élet valóságos gyakorlatától. *Montesquieu*, egyik legfurcsább gondolatát a *Törvények szelleméről* című művében¹²⁸ írta le. Mivel ő is hitt abban, hogy az éghajlatnak az egyénre és az egész társadalomra is determináló ereje van, egészen addig a kijelentésig merészkedett, hogy az egyes klímátípusok hierarchikus alá-fölé rendeltségben vannak egymással, és így vannak felsőbbrendű éghajlattal rendelkező országok. Franciaország éghajlata persze a lehető legjobb az összes éghajlat közül. Nézete szerint a melegebb országokban élő emberek „túl forró vérmérsékletűek”, míg az északiak „hűvösek”, ebből kifolyólag a kontinens középső részein születnek a legjobb emberek. Talán ez a példa feleslegessé teszi a további olyan esetek felsorolását, amelyek például arról győzködik az olvasót, hogy bizonyos klímaterület (pl. a mediterrán térség) alkalmas igazán a demokratikus berendezkedésre. A földrajzi determinizmusnak megvolt a hatása a közgazdaságtudományra is. E nézetrendszerhez köthető a merkantilisták és a fiziokraták gazdaságfelfogása. Az időben korábban (a XVII. század második felében) regnáló *merkantilizmus*¹²⁹ a kereskedelemre helyezte a hangsúlyt. Egy államot akkor tekintettek gazdagnak, ha sok nemesfém volt az ország birtokában, nagy területtel, bányákkal. A földrajzi determinizmust igazából azonban a *fiziokraták* képviselték. Ellentétben a merkantilistákkal a mezőgazdaságra helyezték a hangsúlyt. Egyedül a mezőgazdaságban, a földeken dolgozókat tekintették a termelők osztályához tartozónak. A XVIII. század második felére jellemző fiziokratizmus¹³⁰ Franciaországhoz és a felvilágosodáshoz kapcsolódik. A társadalomban uralkodó törvényeket természeti törvényként kezelték, az embernek legfeljebb e törvények felismerésében lehetett szerepe. A földrajzi determinizmus még napjainkra sem tűnt el nyomtalanul. Az ökológiai közgazdaságtanhoz kapcsolódó radikális zöld mozgalmak néhány képviselője kitartóan harcol „a természetvezérelt gazdaság és társadalom” eszméjének győzelme érdekében. (Kiss T. 2005) Anélkül, hogy részletekbe menő vitába bocsátkoznánk, annyit meg kell jegyeznünk, hogy a társadalom és a gazdaság központja minden civilizációban az em-

¹²⁷ Szókratész (kb. Kr. e. 470–Kr. e. 390); Platon (Kr. e. 427–Kr. e. 347); Arisztotelész (Kr. e. 383–Kr. e. 322).

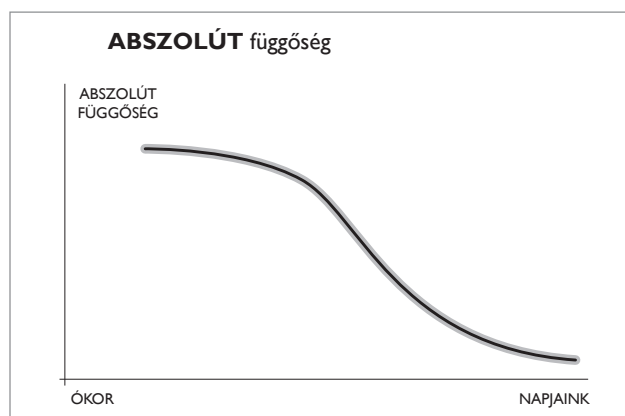
¹²⁸ Montesquieu 1748: *De l'Esprit des lois* XIX. 4. – Párizs

¹²⁹ Mercurius a rómaiaknál az utazók és a kereskedők istene, a tolvajok védelmezője. (A görögöknél: Hermész) A francia merkantilisták fénykora a napkirály (XIV. Lajos) időszakára esett. Legjelesebb képviselője: Jean-Baptiste Colbert (1619–1683) volt.

¹³⁰ Fiziokratizmus = a természetből származó rend, erő. Legjelentősebb francia képviselője Francois Quesnay (1694–1774) volt.

ber és nem a természet volt, legfeljebb kevés ember tartozott az uralkodó osztályhoz. Az ember értelemszerűen része a „nagy természet” ökológiai rendszerének, de az a kérdés, hogy az ember van-e a természetért, vagy a természet az emberért már régen (éppen a francia felvilágosodás korában) eldőlt az utóbbi, az ember javára.

- 2.) *A földrajzi nihilizmus* (a földrajzi determinizmus antitéziseként) a természet szerepének tagadását jelenti a társadalmi és a gazdasági folyamatokban. A földrajzi nihilisták abból a *valós tényből indulnak ki*, hogy a földrajzi tényezők *abszolút értelemben* vett szerepe a gazdaság fejlődésében hosszú távon egyre kisebb lett, és a társadalom általános jóléte egyre kevésbé függött a természettől. (KULCSÁR D. 2009) Ez a filozófiai gondolatkör a „csökkenő természethatás” nézetrendszeréhez kötődik. Történelmi távlatokban *úgy merül fel a kérdés, hogy egy-egy történelmi korban a társadalom további fejlődése mennyire függött a természeti környezettől*. A társadalom és a gazdaság természettől való *abszolút függőségének* vizsgálatánál az az alapkérdés, hogy fejlődés továbbfolytatását, a gazdálkodás eredményét mennyire befolyásolják a természeti tényezők. Hosszú távon (történelmileg az ókortól napjainkig) tényként kezelendő, hogy a gazdálkodás eredménye, az emberek életminősége egyre kevésbé természetfüggő. Nem szorul bizonyításra, hogy egy *kevésbé fejlett társadalomban* (történelmileg pl. az ókorban, vagy napjainkban a legszegényebb államokban) *a természet szerepe a döntő* a gazdálkodás eredményére és az életkörülményekre nézve. (Példaként említhetjük, hogy az ókori Egyiptomban a terméseredmények döntően a Nílus áradásától függtek, vagy az is ismert, hogy az alacsony fejlettségű Banglades államban a monszun kimaradása döntő a gazdálkodás eredményére nézve.) A gazdasági növekedéssel, a technikai haladással ez a függőség egyre csökken. (A talaj termőképessége például fokozható műtrágyázással, modern agrotechnikai eljárásokkal, nagy hozamú növények termesztésével. Így egy-egy aszályos év a fejlett társadalmakban nem okoz krízishelyzetet.) Történelmileg tehát tényként fogadhatjuk el, hogy *a társadalom és a gazdaság abszolút függősége a természettől jelentősen csökkent*. Tendenciájában nézve ez egy olyan trendet jelent, amely egy magas függőségi szintről napjainkra (legalábbis a fejlett államok vonatkozásában) igen alacsony szintre sülyedt. (83. ábra)

83. ábra: A társadalom természeti függőségének abszolút értelmezésű csökkenése

Forrás: A szerző vázlata

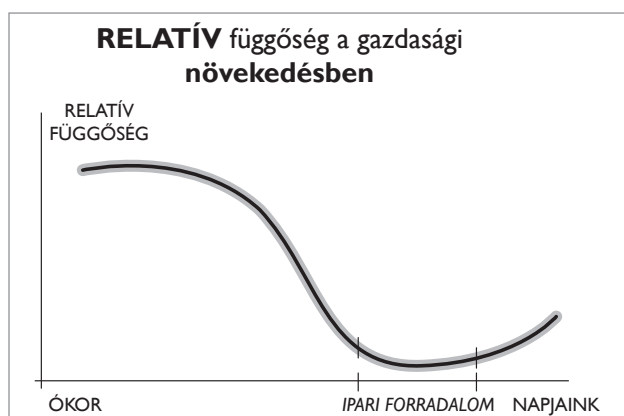
A természettől való abszolút függőség csökkenésének ténye természetesen hatott a közgazdasági gondolkodásra is, és a földrajzi nihilizmus érezte hatását a gazdaságpolitikai gyakorlatban is. Először a szocialista gazdaságpolitikai gyakorlatban jelent meg az szemléletmód, amely a természeti erőforrásoktól teljesen függetlenített gazdaságfejlesztést akart megvalósítani. Ezt a gyakorlatot Sztálin nézetrendszerére alapozva az összes volt szocialista ország megszenvedte. A természeti adottságokat teljesen figyelmen kívül hagyó voluntarista elképzelések sajnos nemcsak az elméleti teóriák szintjén mozogtak, hanem a gyakorlatban is tesztelték ezen elképzelések megvalósíthatóságát. A magyar narancs, a magyar gyapot, a magyar rizs ugyanúgy valóság volt, mint a szibériai nagy folyamok (Ob, Jenyiszej) déli folyásirányába terelésének terve, az un. Davidov terv. A földrajzi nihilizmus gyakorlati alkalmazása összekapcsolódott azzal a marxista filozófiai nézettel, amely a társadalom és a gazdaság fejlődését kizárólagosan a „termelési viszonyokra”, a társadalmi viszonyok milyenségére vezette vissza. Sztálin nézeteiben abból indult ki, hogy a természet az emberi történelem léptéke szerint majdhogynem változatlan, amíg a társadalom igen dinamikus mozgásban van, így a természet változatlansága egyúttal a szerepének negligálását is jelenti. A gondolatmenetben alapvető hiba a természet és a gyorsan változó természeti környezet fogalmának azonosítása.

Az *abszolút függőség* minimumra csökkenéséből azonban nemcsak a szocialista gazdaságpolitika képviselői vontak le nihilista következtetéseket, de közelmúltunk neoklasszikus közgazdászai is elvetették a természeti környezet fejlődésben játszott szerepét. Példaként említhetjük a Nobel – díjjal kitüntetett R. M. Solow közgazdász kijelentését, mi szerint: „A világ gyakorlatilag meg lenne természeti erőforrások nélkül is.” Solow a nyilatkozatot később korrigálta. (KOROMPAI A. 2003) Nem szükséges bizonyítani, hogy a természeti erőforrások hány állam fejlődését alapozták meg. (Példaként az olajállamokra gondolhatunk.) Ezzel persze nem a természeti környezet fejlődésben játszott szerepének kizárólagosságát akarjuk elismerni. A neoklasszikus közgazdasági nézetrendszer a természeti erőforrások gyakorlatilag korlátlan helyettesítésének lehetőségét, és az innovációk természeti erőforrásokat pótló szerepét hangsúlyozza. A természeti erőforrások helyettesítésének lehetősége valóban fennáll, de ez a helyettesíthetőség korlátozott. A természeti tőke egyik jellemzője éppen a helyettesíthetőség hiánya. Gondoljunk csak a vízre, levegőre. (BUDAY-SÁNTA A. 2004) A technikai haladásba, az innovációba vetett vakhit is tévútra vihet. A termelési tényezők helyettesíthetőségét technikailag sem lehet mindig megoldani. (Az olaj helyettesíthető szénrel, sok helyen atomenergiával, de a repülőgépek üzemanyaga egyelőre nem lehet sem szén, sem atomenergia.)

- 3.) *A földrajzi posibilizmus* a fentebb tárgyalt két szélsőséges irányzat között az arany középutat képviseli, ami jelen esetben a realitások világát is jelenti. Elismeri a természeti tényezők szerepét a társadalmi–gazdasági fejlődésben, de nem tulajdonít meghatározó szerepet e faktoroknak. A rendszerváltást megelőzően a keleti blokk országokban a földrajzi posibilizmust mint fogalmat nem használták, helyette a társadalom és a természet dialektikus kapcsolatának a történelmi materializmus szerinti felfogása volt az elfogadott terminológia. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a marxizmus–leninizmus klasszikusai egyáltalán nem foglalkoztak e kérdéssel. Persze furcsa lett volna, ha világmindenség minden részletére ráerőltetett marxizmussal éppen ezt a problémakört nem lehetett volna kellő „tudományossággal” megmagyarázni.)

A földrajzi posibilizmus a természeti tényezők szerepének változó hatását hangsúlyozza, amely *tér- és időspecifikus*. Történelmileg a természeti környezet és a társadalom kapcsolatának valóságát megközelítését a *természeti függőség relatív megközelítésével* érthetjük meg. Ez esetben a kérdés lényege abban foglalható össze, hogy a gazdaság egy elért, adott fejlettségi szintről való továbbfejlődése mennyire függ a természeti környezettől. Konkrétabban ez azt jelenti, hogy egy alacsonyabb fejlettségi szinten lévő országban a továbbfejlődés lehet ugyanolyan természetfüggő, mint egy magas fejlettségi szinten lévő államban. Ha történelmi távlatokban (az ókortól napjainkig) nézzük a relatív függőség alakulását, akkor a hosszú távú trend három jól elkülönített szakaszra bontható:

- 1.) Az *ókori* és a *középkori* relatív függőség magas szinten mozgott, hasonlóan az abszolút függőséghez.
- 2.) Az *ipari forradalom* időszakában a relatív függőség igen alacsony szintre esett vissza.
- 3.) A *modern gazdaság korszakában* a relatív függőség ismét emelkedő tendenciát mutat. (85. ábra)

84. ábra: A természettől való relatív függőség hosszú távú alakulása

Forrás: A szerző vázlata

A társadalom és a gazdaság erős *ókori* természeti függősége természetesnek tekinthető az akkori általános műszaki fejlettség, és az agrártechnika maihoz viszonyított igen alacsony szintje miatt. Ezt az abszolút függőségnél említett példából is láthatjuk.

Az *ipari forradalom* kora a relatív függőség mélypontját jelentette. Ezt a nevezetes történelmi kort az jellemezte, hogy a gazdaság növekedése és a társadalom fejlődésének fenntarthatósága igen kevésbé függött a természeti környezettől. Ennek alapvetően két oka volt. *Egyrészt:* az igényekhez képest bőségesen rendelkezésre álltak a természeti erőforrások. Fel sem merült például, hogy a további fejlődés akadálya lehet a vízhiány, az energiahordozók (elsősorban a szén), a nyersanyagok (mindenekelőtt a vasérc) vagy a fa hiánya. *Másrészt:* a természeti erőforrások bősége mellett az ipari forradalom a technikai lehetőségek új, igen változatos tárházát adta az emberiségnek. (A kiindulópont a gőzerő sokoldalú hasznosítása volt.) Tulajdonképpen az emberiség az *ipari forradalom* korában lépett át a korábban meghatározó izomerő („az állati és az emberi gályarabság”) ener-

giaforrás korából a napjainkig tartó, az anyagból felszabadított energia korszakába. Meg volt tehát a természeti erőforrások igényekhez mérten viszonylagos bősége, rendelkezésre álltak a felhasználáshoz szükséges új technikai eszközök, így a további gyors fejlődésnek egyetlen korláta a munkaerő lett. A munkaerőre, mint szűk keresztmetszetre való utalásokról meg kell említenünk, hogy a feltörekvő polgárság demográfiai filozófiája a népesség szaporodásának növekedésében határozható meg. (Közismert az irreálisan magas munkaidő, a gyermekmunka embertelen alkalmazása, a szociális viszonyok teljes mellőzése, stb.)

A relatív függőség emelkedésének jellemző szakasza a *modern kor* (kb. a XX. század első harmadától). E fejlődési szakaszra az jellemző, hogy a magas fejlettségi szintről való még magasabbra lépésnél ismét megnőtt a természeti tényezők szerepe. Számtalan példát lehet találni arra vonatkozóan, hogy a fejlett államok a további növekedés tekintetében mennyire érzékenyek a természeti környezetre. (Nemcsak a nyersanyagok hiánya, vagy felhasználási költségeinek emelkedése jelent problémát, de a tudomány eredményeinek minden problémát megoldó vakhite is problémát okoz. Gondoljunk csak a XX. század közepére, amikor az atomenergia jövőbeni megítélésében a korlátlan optimizmus uralta a közgondolkodást. (A tudomány jövőképében szerepelt az atomenergiával működő gépkocsi, de a földfelszín domborzati elemeinek gyors átalakítását is realitásnak tekintették.) Napjaink világ gazdasági fejlődésének prognózisában komoly gondként emlegetik az éghajlatváltozást, az édesvízkészletek elégtelenségét, a termőföldek sivatagosodási folyamatát, és még számos olyan természeti elemet, amely a gazdaságfejlesztésben a természettől való függőség növekedését erősíti. *A fenntartható fejlődés egész problémaköre (kudarca és reménye) éppen a természeti tényezőktől való relatív függőség emelkedésében gyökerezik.* Azok a gazdaság- filozófiai gondolatok, amelyek a természeti erőforrások szerepének felértékelődését, erősödését, (de nem kizárólagosságát) hangsúlyozzák, tulajdonképpen a földrajzi posszibilizmus nézetrendszeréből azt emelik ki, hogy a természeti erőforrások (pl. víz, energiahordozók, talaj stb.) szerepe a gazdasági növekedésben régiónként eltérő mértékben emelkedett (emelkedik), és ez éppen a most élt korunkra, a most élő generációra vonatkozik.

XIV. 3. Etnikum, nép, identitás

Amennyiben a politikát a hatolom megszerzésére és megtartására irányuló szövevényes cselekvések halmazaként fogjuk fel, akkor a politikának mindig egy meghatározott embercsoportra és határozott térre kell vonatkoznia. A tér és a népesség nagyságrendje a mikro szinttől egészen a globális nagyságrendig terjedhet. A tér és a népesség nagyságrendi szintjei és ezek összekulcsolódásai a politikai földrajz alapkategóriáit (törzs, faj, nép, nemzet, pártok, állam, államszövetségek, határok stb.) is jelentik. A következőkben ezeket kategóriákat tekintjük át.

A politikai földrajz szempontjából a legkisebb társadalmi csoportnak a *törzset* tekinthetjük. (Lehetne még a nagycsaládról, majd a nemzetségről is beszélni, de ezeknek ma már nincs igazán szignifikáns jelentősége a politikai földrajzban.) A XXI. század elején talán archaikusnak tűnik a *törzsnek* mint társadalmi csoportnak az emlegetése, de modern világunk valóságához nemcsak a globális jelenségek, de a törzsi villongások, sőt háborúk, népiertások is hozzátartoznak. A XXI. század törzsei azonban már nem a szó eredeti értelmében, azaz nem egy őstől való leszármazás alapján jelennek meg törzsként, hanem különböző néptörzsedékek, nagycsaládok, jellegzetes embercsoportok összeolvadá-

sa, gyakran csak időleges „összeverődése” alapján képeznek egy törzset. Genealógiai (leszármazási) értelemben igazi törzsnek az ókori Izrael 12 törzse¹³¹ tekinthető. A magyarok hét törzsének¹³² genealógiai rendje azonban történelmileg csak valószínűsíthető, de nem bizonyított.

Napjaink politikai történéseiben a leggyakrabban az *afrikai törzsek*¹³³ szerepelnek. E törzsek azonban legtöbbször népcsoportok, vagy néptörzsedékek. Elnevezésük is igen vegyes eredetű. Vannak akik a rómaiaktól, vannak akik a gyarmatosítóktól kapták törzsi nevüket, mások a helyi nyelvek szerinti megnevezést viselik, de vannak vallási eredetű törzsnevek is, és vannak olyanok is, amelyek foglalkozási jellegzetességük alapján, vagy gyűjtőnévként viselik, illetve mások rájuk vonatkoztatva használják a törzs elnevezését. (Sinai-félszigeten például 10–12 beduin törzs él, akiket gyakran csak egy törzsként, beduinoknak emlegetnek.) A közelmúlt szomorú történése közé tartozik az 1994-es ruandai népirtás, amelyben a hutu milicisták legalább 500 ezer kisebbségben levő tuszi honfitársukat, és az őket bujtató hutu törzstársukat ölték meg. Az etnikai eredetű népirtást a tuszik bosszúhadjárata követte, amely szintén igen nagyszámú áldozatot követelt. A belháború a környező államokat is bekapcsoló menekültáradattal járt együtt. Sokan a beavatkozást mellőző ENSZ és a nagyhatalmak politikai kudarcának ítélik meg az egyes becslések alapján 800 ezer és 1 millió áldozatot követelő etnikai tisztogatást.

A politika világában a törzsek – függetlenül attól, hogy eredetüket, vagy elnevezésüket tekintve milyen megítélés alá esnek –, mint *etnikai* egységek szerepelnek. Az *etnikum* olyan, létszámában már jelentősebb, történelmileg kialakult társadalmi csoport, amely közös nyelvvel, etnikai identitással, jellemző kultúrával, hagyományokkal rendelkezik. Az etnikum létszáma igen eltérő lehet, a kis létszámú törzsi szinttől egészen a nagy létszámú népességszámig beszélhetünk etnikai egységekről. Az etnikum és a *nép* fogalma igen közel áll egymáshoz, de teljesen nem azonosíthatjuk a kettőt. A legegyszerűbb és egyben a köznapi gyakorlatnak is megfelelő *népfogalom* szerint a *földrajzilag kiterjedt területen élő etnikumot általában népnek* tekintjük. (A kiterjedt terület nem feltétlenül jelent fizikai értelemben vett földrajzi folytonosságot. Jól ismert történelmi példa erre Poroszország és Kelet-Poroszország esete.) A földrajzi kiterjedésen túl *nép és az etnikum* merev elhatárolásának problémáját akár „álproblémaként” is kezelhetjük. A politikusok a gyakorlati szempontok mentén kialakult konszenzus szerint használják a fogalmakat. A Hollandia északnyugati területein (Frízföld tartományban) élő *frizeket* általában etnikumként emlegetjük, a nagyságrendileg hasonló lélekszámú (kb. 500–700 ezer fős) finnugor *udmurtokat* az oroszországi Káma folyó völgyében elterülő Udmurt Köztársaság népeként szokás emlegetni. Az eltérő anyanyelvet beszélő amerikai indián törzseket gyakran csak indiánoknak mondták, illetve napjainkban indián népességként határozzák meg.

A *népnek és az etnikumnak* mint politikai fogalomnak az olyan hagyományos kritériumai, mint a származás és a faji azonosság, a közös nyelv, az erkölcsi értékrend kötöttsége, a műveltség sajátosságai, a kulturális hagyományok összetartó ereje, a történelmi sorsközösség, az adott népre jellemző identitás olyan faktorok, amelyek nem mindegyike jelentkezik egyforma súllyal egy-egy konkrét etnikumnál, vagy népnél. Az ausztráloknál

¹³¹ Izrael törzsei Jákob leszármazottjai, fiai voltak: Ruben, Simeon, Lévi, Júda, Dán, Naftáli, Gád, Ásér, Issakár, Zebulon, József, Benjamin (Sok vallásos zsidó napjainkig számon tartja, hogy Izrael melyik törzseiből származik a családja.)

¹³² Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár leírása alapján: Nyék, Megyer, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi. A kazároktól leszakadt törzstörzsedékeket, a császár külön csoportba, a kavarok törzsébe sorolta.

¹³³ Néhány afrikai törzsként emlegetett etnikai csoport: bantuk, berberék, búrok, busmanok, himbák, hottentotok, hutuk, jorubák, kikujuk, koptok, lembák, magyarabok, szuahélik, szvázik, tuagerek, tuszik, zuluk stb.

például a származás azonossága történelmileg nem értelmezhető, és az identitás is csak napjainkra van megszilárdulóban. Hasonlóan napjainkra alakult ki az osztrák nép identitása is. Mindezek ellenére az említett kritériumok közül az *identitás* szerepe különösen fontosnak tekinthető a nép és etnikum meghatározásában. Gondoljunk csak a mindennapi közbeszédben az amerikaiak (pontosabban az USA állampolgárai) meglehetősen erősnek mondható identitására, amely számos anyanyelvileg eltérő, és más történelmi gyökerekkel rendelkező egyének közösségtudataként jelentkezik.

Az *identitás, mint azonosságtudat* igen sokféle vetületben értelmezhető. A politikai földrajzban természetesen az etnikai, népi, nemzeti azonosságtudat a legfontosabb. (Jelentős lehet még a vallási, a nemi, a területi, a korcsoportozás, vagy valamilyen jellegzetes eseményhez, időszakhoz kötődő identitás is. Például: a 68-as korosztály, a vietnami veteránok, a beat korosztály, az angyal földi gyerekek, a zsidó, vagy keresztény identitás stb.) Az identitás, mint tudat mindig az egyénhez kötődik, de mindig közösségi összetartozáson alapszik. Egy meghatározott identitás az összetartozás mellett szükségszerűen elhatárolódást, más csoportoktól való elkülönülést is kifejez. Általánosságban az egyének egy meghatározott identitás értelmezésben (például etnikai vagy vallási dimenzióban) csak egy identitástudattal rendelkeznek, de nem ritka két (esetleg több) identitás egyidejű felvállalása sem. Sok zsidó ugyanúgy magáénak vallja a zsidó etnikum (és/vagy vallási) identitást, mint a mindennapi életközösségüket jelentő más nemzeti etnikum identitását. (amerikai-zsidó, magyar zsidó stb.)¹³⁴

Az identitástudattal kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy annak kinyilvánítását igen sok tényező befolyásolja. E tekintetben a legerősebb faktor a többségi nemzetet képviselő állam nemzetiségi politikája. Szinte általánosnak mondható, hogy az etnikai kisebbségekhez tartozók külföldön a többségi nemzethez tartozóknak mondják magukat, kivéve, ha az etnikumuknak megfelelő anyaországban vannak. (A katalánok külföldön spanyolnak mondják magukat, Spanyolországban azonban katalánnak nevezik magukat. Az erdélyi vagy a felvidéki magyarok Németországban románoknak, vagy szlováknak vallják magukat, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában azonban magyarságukat hangsúlyozzák.)

A globalizáció erősödése azonban jelentős változást hozott az identitás értelmezésében is. Az identitás politikai értelemben is többdimenzióssá vált. *Egyrészt:* A szupranacionális szervezetek számának növekedése óhatatlanul magával hozta az etnikai identitás mellett a *transznacionális identitás* fogalmának kialakulását is. (Például: de jure és de facto is az EU polgárának tekintheti magát, és uniós azonosságtudattal is rendelkezhet bármelyik EU tagország polgára, anélkül, hogy ez befolyásolná a nemzeti identitását.) *Másrészt:* A nemzetközi szervezetek erősödése mellett érvényesülnek olyan tendenciák is, melyek a decentralizáció irányába mutatnak. Az EU például egyik meghatározó alapelvként kezeli a szubszidiaritást, amely a döntési szintek legmegfelelőbb helyre, legtöbbször alacsonyabb fokozatba helyezését szorgalmazza. (A szubszidiaritás részletes történetét a XIV. fejezet tárgyalja, itt pusztán annyit említünk meg, hogy a szubszidiaritás modern kori elve XI. Piusz pápától ered, aki az 1931-ben kiadott körlevelében¹³⁵ hangsúlyozta, hogy „... amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni,

¹³⁴ Szép példája ennek Schweitzer József nyugalmazott országos főrabbi nyilatkozata: „Ha van a szívünknek két kamrája, akkor az egyik a magyar műveltség és identitás, a másik a zsidó műveltség és identitás, és a kettő igenis megfér együtt” (SCHWEITZER, 2012)

¹³⁵ „Quadragesimo anno” kezdetű körlevélről van szó. (1931. május 15.) A magyar nyelvű idézet forrása: Az IGÁZSÁG ÉS A BÉKE PÁPAI TANÁCSA 2007. A körlevél kezdősora (Quadragesimo anno = Negyven év) a XIII. Leo pápa által 1891-ben kiadott szociális enciklika, a „Rerum novarum” megjelenésének kerek évfordulójára utal.

egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulatra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása ...”). A szubszidiaritás földrajzi vetületben a lokalitás erősödését jelenti, és azáltal, hogy a döntéseket helyi szintre helyezi, szükségszerűen erősíti a helyi, lokális identitást is. (A politikai földrajz nézőpontjából ez persze a nemzeti szintek szerepének fontosságát is jelenti.)

XIV. 4. Nemzet és állam

A nép, mint kiterjedt földrajzi területen élő etnikum, önmagában még nem tekinthető nemzetnek. A *nemzet fogalma* a középkorban alakult ki, általában egy uralkodó alá tartozó, földbirtokkal rendelkező, nemes emberek közösségét jelentette. Ebből máris adódik, két igen fontos nemzethez köthető kritérium. *Egyrészt* a nemzet nem foglalta magába a parasztságot, és a polgárságot, *másrészt* a nemzet *több népből* is állhat. (Az első általános kritérium alól könnyen találunk szabályt erősítő kivételt. Az Erdélyt alkotó három nemzet között például megtaláljuk a szászokat is, akik városi polgárok és nem földbirtokos nemesek voltak. A középkori nemzetek többsége több népből állt. A magyar nemzet tagja volt például a román, a horvát nemesember is.)

1.) *A politikai nemzet fogalma.* A mai értelemben használt nemzet fogalma – melyet modern, vagy politikai nemzetnek is mondunk –, a francia forradalom után vált általánossá. A *politikai nemzetnek* már a parasztság és polgárság is tagja, hisz a politikai jogoknak ők is hordozói. A politikai nemzetnél azonban már kevésbé számít az etnikai eredet. A francia forradalom után a francia nemzethez tartozó lett (és a mai napig az) az ország területén élő breton, a normann, baszk, korzikai, okszitán etnikumú népesség. *A politikai nemzetet tehát egy meghatározott állam területén élő, politikai jogokkal rendelkező állampolgárok alkotják.* (Az, hogy egy politikai nemzetben belül a különböző etnikai csoportok milyen kulturális, nyelvi önállósággal rendelkeznek az adott állam alkotmányos berendezésétől és a kormányzat milyenségétől függ.) Európai viszonylatban, mindenekelőtt Nyugat-Európában a XIX–XX. század folyamán véglegesedtek a politikai nemzetek. Ennek legjellemzőbb iskolapéldája a német nemzet, mint politikai nemzet kialakulása a XIX. sz. utolsó harmadában. Sokáig erős volt és még ma is nyomon követhető a XIX. századig létező igen sok német népcsoport etnikai identitástudata, de mára már a német nemzeti identitástudat elnyomja a bajor vagy a porosz identitást. (Elhomályosítja, de nem tünteti el. Ha például végig akarunk sérteni egy bajort, biztos sikerre számíthatunk, ha porosznak nevezzük, vagy fordítva.)

2.) *A kultúrnemzet fogalma.* A nemzetek kialakulásának folyamatában, különösen Közép- és Kelet-Európában a több népből álló politikai nemzetek kialakulását gátolta az a tény, hogy egy államszervezetben belül (például az Osztrák-Magyar Monarchián belül) igen sok etnikum, igen eltérő gazdasági fejlettséggel, igen különböző kulturális és nyelvi gyökerekkel volt jelen egy államalakulaton belül. Ez az államszervezetben belüli igen erős *gazdasági és kulturális elkülönülés* a hosszú távon életképes politikai nemzetek kialakulását gyakorlatilag meg is akadályozta. (Ebből a szempontból a volt Jugoszláviát sem tekinthetjük a politikai nemzet hordozójának. Jugoszláv nemzettudat talán a németek feletti győzelem rövid mámorában létezett csak. Az állampolgárok szerbnek, horvátnak, bosnyáknak stb. vallották magukat.) Ezekben az államokban az egyes népcsoportok

eltérő társadalmi szerkezettel, igen különböző gazdasági adottságokkal rendelkezve a saját hagyományaik és történelmi jellegzetességeik alapján alakították ki identitásukat. Ez az identitás meghatározta a nemzeti hovatartozást is. Ez az azonosságtudat nem az államszervezethez kötődött, hanem a kulturális jegyek összessége, a nyelv, a vérségi kötelék határozta meg. Így alakult ki a *kultúrnemzet fogalma, amelyben nem az állami lét determinálja a nemzeti hovatartozást*. A kultúrnemzet fogalma azonban napjainkra halványodni látszik, nem azért, mert eszmei, vagy filozófiai szempontból kétségessé tehető létezése, hanem azért, mert a politikai realitások és a mindennapi élet valósága több etnikum nemzetként való együttélésének sikerét bizonyítja.

A *politikai nemzet* és a *kultúrnemzet* merev fogalmi értelmezése sok vitát szült és szül napjainkban is. (DIECKHOFF, A. 2004) A XXI. század államai között elvétve találunk tiszta nemzetállamot, vagy más szóval államnemzetet. Japán talán az igazi nagy kivétel, a nagy homogén állam. A 130 milliót közelítő lakosság meghatározó többsége (99 százaléka) japán nyelvű és kultúrájú. Az USA, Oroszország, Kína, Olaszország, Nagy-Britannia, Belgium, Svájc stb. igazi politikai nemzetek. (A Svájcban élő francia nyelvűek: svájciak; a Franciaországban élő marokkóiak vagy más afrikai országból származók: franciák.) A kultúrnemzet fogalmát Magyarország sem tartja elfogadottnak. A 2011-es magyar alkotmány bevezető soraiban olvasható, hogy: „A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők”. (MAGYAR KÖZLÖNY 2011b) Nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy a mindennapi gyakorlatban a kultúrnemzet és az etnikum napjainkra majdhogynem szinonim fogalommá vált. A nemzettel kapcsolatosan igen nehéz olyan objektív kritérium sorozatot megállapítani ami alól valahol a világon ne talál-nánk egy vagy több kivételt. Vannak akik a nemzetet a valóságban nem létező, teljesen elvont fogalomként kezelik, és a nemzeti közösséget is csak egy elképzelt érzelmi közösségként értel-mezik. (ANDERSON, B. 2006)

A nemzetek fogalmának tárgyalása szükségszerűen elvezet az *állam* fogalmának ér-telmezési kérdéseire. Az államelméletek a társadalomtudományok sajátos szegmensét jelentik. Amíg a nép, nemzet, identitás fogalma elsősorban történelmi, szociológiai, kultu-rális, genealógiai aspektusú megközelítéseket igényelt, addig az *állam fogalmi meghatá-rozása* – sok más megközelítési lehetőség mellett –, *mindenekelőtt jogi irányultságú*. Az állammal kapcsolatos szakirodalom Arisztoteléstől indulva korunk szolgáló államának elképzeléséig számtalan államfogalmat alkotott. Valamilyen területhez, valamilyen kor-hoz illesztve szinte mindegyikben találhatunk racionális elemeket. Megítélésem szerint azonban az állam leglényegesebb vonására Max Wéber közismert államelmélete tapintott rá. E szerint *az állam egy olyan szervezet, amely egy adott területen a fizikai erőszak monopóliumával rendelkezik*. Ehhez kapcsolódik az állam *legitimitása*, amely azt fejezi ki, hogy az *állam területén élők, vagy legalábbis többségük elismeri* az államot. Az állam *szuverenitása* pedig azt fejezi ki, hogy a *többi állam, vagy legalább a nemzetközösség (ENSZ) államainak többsége elismeri az állam önállóságát*. A fizikai erőszak monopóli-uma olyan jellemző vonása az államnak, amely általános érvényűnek tekinthető. Ha egy terület és az ott élők fölött nincs meg ez a kizárólagosságot jelentő erőszak monopólium, akkor szükségszerűen megindul a harc a hatalomért. (PINTÉR R. 2012)

Az államhoz több olyan jellemző attribútum is köthető, melyek mindegyike olyan fon-tos, hogy nélkülük nem létezhet az állam. Ilyen elengedhetetlen államhoz kötött attribútum:

- *Az állam területiségének pontos meghatározása.* (A területi viták nem kérdőjelezik meg ezt a kritériumot, mivel éppen egy, az állam által meghatározott terület birtok-lására irányulnak.)

- Az állam legitim *erőszakszervezetének* valósága. (Ez feltételezi a fegyveres testületek meglétét és működőkéességét. Vannak olyan vélemények is, hogy megfelelő hadsereg, vagy nemzetközi védelmi szervezet nélkül az állam szuverenitása nem biztosítható.)
- Az állam működőképes *jogrendszere*. (Ez a kritérium feltételezi a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom eredményes működését.)
- Az *állam vezető szerveinek* megléte. (Ez a kormányzás különböző szintjeihez szükséges apparátusokat, és infrastruktúrát igényel, amely biztosítja az államigazgatás jó működését. A kormányzat sosem azonos az állammal. Az állam hosszú ideig fennállhat, gyakran változó kormányzat mellett. A kormányzat azon személyek összessége, akik rendelkeznek a hatalomgyakorlás eszközeivel. (PINTÉR R. 2012)

Természetesen az államnak még számtalan olyan, itt nem részletezett jellemzője van, amely szorosan kötődik az államfogalomhoz. Egy adott történelmi szituációban igen fontos lehet az állam nemzetközi elismerése is. Egy állam elismerés nélkül is működhet a gyakorlatban, ha a fenti attribútumokkal rendelkezik. Egy *állam létrejötté ténykérdés*, és a deklaratív elmélet¹³⁶ szerint az állam nemzetközi elismerése nem más mint az állam pusztá létrejöttének deklarálása. Nem a deklarálás hozza létre az államot, és nem is ez biztosítja a szuverenitását. A nemzetközi elismerés azonban igen fontos momentum ahhoz, hogy egy állam fentiekben említett attribútumai a gyakorlatban is megvalósulhassanak.

Az állam attribútumai közül a *területiségnek* van talán a legjelentősebb földrajzi vetülete. Amióta a szabad területek elfogytak, a Földön egyetlen állam sem tudja a „senki földjének” (a „terra nullius”-nak) az elfoglalásával gyarapítani területét. Az *államhatárok* kialakításának sok lehetséges esete van. (BÉKÉSI L. 2004, pp. 31–67.) A nemzetközi egyezmények tiltják a határok erőszakos megváltoztatását, de a közelmúlt helyi háborúinak eredményei azért adnak példát erre is (délsláv háborúk, Közel-Kelet háborúi stb.) Lehetőség van azonban adás-vétel, ajándékozás útján területet szerezni. A természetes felszíni képződmények gyakran az államhatár szerepét is betöltik, egyszerűen azon okból, hogy automatikusan biztosítják két térség fizikai elkülönítését. (Folyók, tavak, tengerek, hegyláncok stb.) Nem tiltott a Föld természetes felszínének megváltoztatásával történő területszerzés sem. (Holandia tengeri területfeltöltései, mesterséges szigetek, repterek, kikötői létesítmények kialakítása.) Megemlítjük, hogy az afrikai államok többségének határát a gyarmatosítók jelölték ki, sokszor nem is ismerve a valós etnikai viszonyokat. Ezt a helyzetet „örökölték meg” a mai független államok, a gyarmatosítók által oly nagyvonalúan (el)kezelt vallási, etnikai problémákkal együtt. Az új államoknak sokszor csak annyi lehetősége maradt a nemzetté válás folyamatának alakítására, hogy a gyarmatosítók által adott ország neveket „vissza-keresztelték” a terület ősi nevére. (Dahomey → Benin; Felső-Volta → Burkina Faso.) A *tengeri határoknál* a világ országainak többsége az ENSZ 1982-es Tengerjogi Egyezményét tekinti alapnak. E szerint a partvonaltól számított 12 tengeri mérföld (kb. 22 km) az adott ország *felsőterületének* számít. E területen (és a felette lévő légtér felett is) az adott állam *kizárólagos szuverenitással* rendelkezik. Ezen túlmenően, a partvonaltól 200 tengeri mérföldig (kb. 370 km) húzódig az exkluzív (kizárólagos) *tengeri gazdasági övezet*, amely a halászat, a bányászat, a kutatás, az energiatermelés területén biztosít kizárólagos használatot az adott állam számára, de ez az övezet jogilag nemzetközi víznek minősül.

¹³⁶ A deklaratív elvet az 1933-as Montevideoi Egyezmény fogalmazza meg.

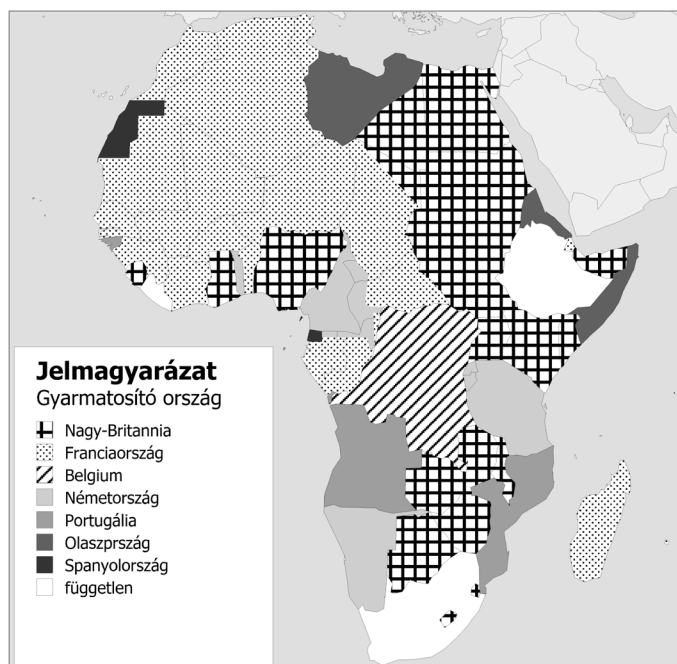
A nemzeti identitás megszilárdítását végső soron az állam valósítja meg. A világ államainak száma a politikai nemzetek létrejöttének, az állami attribútumok meglétének és a nemzetközi elismerésnek is függvénye. A világ államainak száma a XX. század második felében jelentősen megnőtt. (42. táblázat)

Megnevezés	országok száma
Az ENSZ alapító államai 1945-ben:	51
ENSZ tagállamok száma 1960-ban:	97
ENSZ tagállamok száma 1970-ben:	127
ENSZ tagállamok száma 2000-ben:	189
ENSZ tagállamok száma 2012-ben:	192
A 2012-es londoni olimpián résztvevő országok:	205

42. táblázat: A világ államainak száma

Forrás: A szerző összeállítása

A nemzetek számának gyarapodása két eseményhalmazhoz kötődik. A világ szuverén államainak számát *először az 1960-as éveket követő* gyarmatbirodalmi rendszer felbomlása növelte meg. A folyamat az egész világot érintette, de területileg a legkiterjedtebben az afrikai kontinensen zajlott a folyamat. Afrikában 1914 előtt mindössze három független állam létezett (Etiópia, Libéria és a Dél-Afrika). (85. ábra) Afrika független államainak száma ma meghaladja a fél-százat, de napjainkban is vannak olyan etnikumok amelyek önálló államalapításra törekcsenek. (2011-ben Dél-Szudán lett önálló ország és ugyanezen évben ENSZ tagállam is.)

85. ábra: Afrikai gyarmatok az első világháborút megelőzően (a jelenlegi országhatárok szerint)

Forrás: VARGA ÁGNES szerkesztése

A világ államainak számában a *második gyarapodási periódust* a két pólusú világrendszer megszűnésének időszaka jelentette. A szocialista világrendszer felbomlása, a Szovjetunió szétesése jelentősen megváltoztatta a korábbi államhatárokat. A Szovjetunió felbomlásához kötődik számos vitatott státuszú terület létrejötte is, amelyek önmagukat önálló államnak tekintik, és néhány állam elismerését is magukénak tudhatják, de nem tagjai az ENSZ-nek. (Abház Köztársaság, Dél-Oszétia, Hegyi-Karabah, Dnyeszter-menti Köztársaság.) Az ENSZ tagállamok száma 2012-ben 192 volt. (A megfigyelőként jelenlevő Vatikánnal együtt 193 tagállama volt az ENSZ-nek 2012-ben.) Olyan világjelentőségű rendezvényen mint az olimpiai játékok természetesen ennél több nemzet vett részt, hisz az olimpiai részvétel nem kötődik az ENSZ tagsághoz. Vannak olyan államok, amelyek nem tagjai az ENSZ-nek, de az ENSZ szakosított szervezeteinek és más nemzetközi szervezetek munkájában részt vesznek. (Cook-szigetek, Niue, Guam). Mindemellett vannak olyan térségek, melyeket az ENSZ vitatott jogállású területnek tekint (pl.: Nyugat-Szahara).

Az állam szerepének politikai megítélése koronként változó. Ezt az evidenciát fölösleges lenne korszakokra vonatkozó példákkal bizonygatni. Ma már csak történelmi érdekesség az is, hogy a marxizmus-leninizmus kommunizmusra vonatkozó jövőképében az állam elhalása szerepelt. Szerepét egy utópisztikus embertípus tudatosságán alapuló társadalmi öngazgatás vette volna át, ahol az erőszaknak nyoma sem lett volna. Nem tudhatjuk, hogy a napjainkban gyakran emlegetett „szolgáltató állam”, a „civil szféra állama” vagy a „hálózati állam” üdvöztítő gyakorlati előrelépés lesz-e a történelemben, vagy csak az utópiák tárházának állományát gyarapítják ezek az elképzelések is. Anélkül, hogy az állam jövőjének próféciaiba bocsátkoznánk, annyit talán napjaink tendenciáiból is biztosan láthatunk, hogy a jövőben a kormányzás minden szintjén általánossá válik az elektronikus kommunikációra épülő igazgatás, és interaktív technikák elterjedése. (E-kormányzás) Látható azonban, hogy ez a folyamat sem lesz mentes azoktól az anomáliáktól, amely napjaink globális világában a fejlett és a fejlődő térségek közötti szakadék növekedéséből fakadnak.

Napjaink globális világában az államra egyszerre hatnak a globális és a lokális vektorok erőterei. *Egyrészt* a globalizáció magával hozta, hogy az államok gazdasági önállósága szűkült, a gazdasági erőközpontok transznacionális jellegűek lettek. A technikai haladás és a médiatulajdonlás globalizációja multilaterális jellegűvé tette az államok média területén meglévő szerepét. A globális médiavilágban egy állam kommunikációs beavatkozásának korlátozottak az esélyei. (PINTÉR R. 2012) A globalizáció és az állam kapcsolatának még igen sok, e részben nem tárgyalt vetülete van (lásd: VIII. fejezet). *Más oldalról* azonban minden globalizációs hatás ellenére is elhamarkodott lenne azt kijelenteni, hogy a nemzetállamoknak minden jövőbeni szerepe eltűnik. Napjaink globális világának valósága, hogy a *nagyhatalmak esetében* a nacionalista (olykor majdhogynem sovinszta) politika a meghatározó, a *kisebb államoknál* pedig a nemzeti versenyképesség erősítésében van fontos szerepe a nemzeti politikai irányzatoknak. (Sokak véleménye az is, hogy a demokratikus intézményrendszerek a gyakorlatban nem működtethetők hatékonyan világméretű integrációkban.)

XIV. 5. Állampolgárság, kisebbségek

Az egyén életében igen lényeges, hogy milyen jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolódik egy adott államhoz. *Az állampolgárság azt fejezi ki, hogy az egyén egy bizonyos állam polgára, politikai jogokkal rendelkezik az adott államban, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűnek tartja magát.* Az állampolgárság az alapvető emberi jogokhoz tartozik, azaz minden embernek joga van arra, hogy születésekor állampolgárságot is szerezzen. Az állampolgárság születéskori megszerzésének két alaptípusa van:

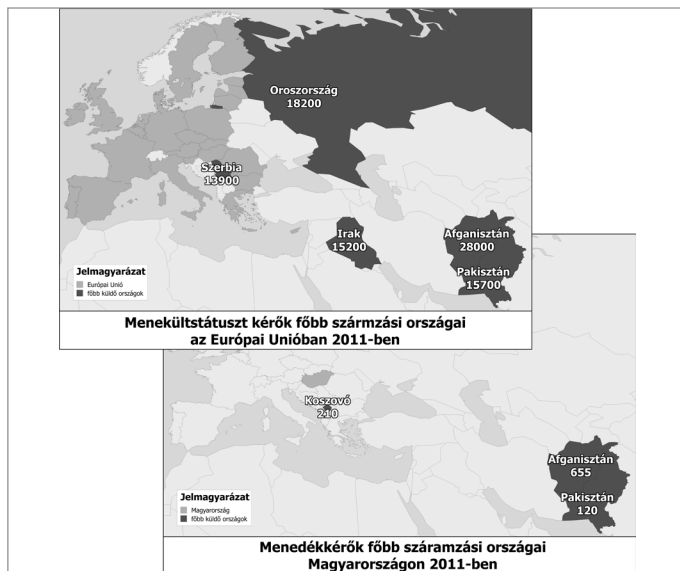
- Vér szerint (*ius sanguinis*): azt jelenti, hogy a gyermek szülei állampolgárságát kapja. Ez a fajta állampolgárság szerzés Európa államainak többségére jellemző. Változó azonban az, hogy az apai, vagy anyai felmenőség, illetve a szülők egyenjogúsága érvényesül-e.
- Terület szerint (*ius soli*): azt jelenti, hogy a gyermek annak az államnak az állampolgára lesz, amely állam területén született. Ez a típus azokra az államokra (USA) jellemző, ahol sok a bevándorló.

Az állampolgárságot azonban nemcsak a születéskor lehet megszerezni, hanem későbbi korban is. Leggyakoribb formája ennek a honosítás. Államonként igen eltérő szabályai vannak az állampolgárság honosítás útján történő megszerzésének. (Gyakran igen hosszú tartózkodási vagy munkában eltöltött időt, anyagi biztosítékokat stb. kérnek az állampolgárság megadásához.) Igen gyakori és általánosnak mondható a házasságkötéssel megszerezhető állampolgárság intézménye.

Az államalakulatok feletti nemzetközi szervezetek megjelenése, a világ globalizációjának előrehaladása az állampolgárság nemzetek feletti (szupranacionális) formáit is létrehozta. A Brit Nemzetközösség létrejöttével (1926) kialakult a *nemzetközösségi állampolgárság*. Aki a nemzetközösséghez tartozó állam polgára az nemzetközösségi állampolgár. Bár nem létezik nemzetközösségi útlevél, de a nemzetközösségi állampolgárság különböző kedvezményeket biztosít. (A legfontosabbak a vízum mentesség, a különböző munkavállalási kedvezmények, a szociális jogosultságok.) Külön kell szólnunk az *uniós polgárság* létrejöttéről. A maastrichti szerződés alapján *uniós polgár* minden tagállam állampolgára. (Itt említjük meg az *EU négy szabadságelvét*: az áruk, a tőke, és a szolgáltatások szabad áramlásának, illetve a személyek szabad mozgásának az elvét.) Ez az *uniós polgárság* azonban *nem jelent uniós állampolgárságot*, miután az EU nem államként funkcionál. (Ebből adódóan kettős állampolgárságot sem jelent.) Az *uniós polgárság* azonban választójogot biztosít az EU parlamentben, szabad mozgást és munkavállalási lehetőséget az EU területén. Ezen kívül még számos gazdasági és jogi előnyt biztosít (pl.: petíciós jogokat). E különleges állampolgársági típusok mellett szólnunk kell a *hontalanokról* is, akik éppen azért nem rendelkeznek állampolgársággal, mert egyetlen állam sem vállalta fel polgárságuk elismerését. A hontalanok életének keserősége abban gyökeredzik, hogy érdekeiknek, alapvető jogaiknak nincs állami védelme.

A politikai konfliktusok, a különböző okokból (etnikai, vallási stb.) eredő üldöztetések időről-időre menekültáradatokat indíthatnak el. Az elmúlt évtizedek egyik nagy menekültáradata a már említett ruandai polgárháborúhoz kötődik, de Magyarországot is jelentősen érintette a Jugoszlávia felbomlását követő délszláv háború menekülthulláma. Az Európai Uniót és benne Magyarországot ma is érinti a Közel-Kelet problémájához köthető me-

nekülthullám. (86. ábra) A menekültek közvetlenül nem állampolgárságot kérnek, csak menekültstátuszért folyamodnak. A menekültstátusz az 1951-es Genfi Egyezmény értelmében átmeneti védelmet biztosít a menekülteknek.

86. ábra: Menekültstátuszt kérők az EU-ban és Magyarországon 2011-ben

Forrás: EURÓPAI MENEKÜLTÜGYI ALAP 2012 alapján Varga Ágnes szerkesztése

Az állampolgárság különböző módon való megszerzésének lehetősége azt eredményezi, hogy az egyén egyidejűleg kettős, vagy többes állampolgár is lehet. A globalizáció erősödése automatikusan magával hozta a többes állampolgárság intézményének terjedését. (87. ábra)

87. ábra: Többes állampolgárságú országok 2012-ben

Forrás: WIKIPÉDIA honlapja¹³⁷ alapján Varga Ágnes szerkesztése

¹³⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/kettős_állampolgárság Letöltve: 2012. november 1.

A magyar állampolgárság a vérszerinti leszármazásra épül. Az alkotmány szerint: „Születésével a magyar állampolgár gyermeke magyar állampolgár”¹³⁸. A szülők között az egyenjogúság elve érvényesül, tehát mind az apa, mind az anya jogán megkapható a magyar állampolgárság. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a magyar állampolgárság is megszerezhető honosítással, házasságkötéssel, és a külföldön élő, magukat magyaroknak vallók esetében egyszerűsített eljárással is. Magyar állampolgárnak kell tekinteni a Magyarországon tartózkodó hontalanok itt született gyermekeit is, és a Magyarországon talált, ismeretlen szülőtől származó gyermekeket is.

Egy államon belül, –a többségi nemzethez kötődő állampolgárságot elfogadva és használva–, létezhetnek olyan társadalmi csoportok, amelyek identifikálódása más mint a többségi társadalomé. Ezek a társadalmi csoportok *egyrészt* mint nemzeti kisebbségek, *másrészt* mint etnikai kisebbségek vannak jelen az adott államban.

A nemzeti kisebbségek olyan etnikumok, amelyek identitása nem a többségi nemzethez, hanem egy olyan nemzethez kötődik, amelynek vagy már van saját állama, vagy pedig saját állam létrehozására törekszik. (A nemzeti kisebbség fogalmánál lényeges az önálló államhoz kötődés, akár van ilyen, akár csak törekszenek erre.) Általában szerencsésebb azoknak a nemzeti kisebbségeknek a helyzet, amelyeknek van „anyaországuk”, mivel az esetek többségében az „anyaország” felvállalja a más államok területén élő nemzeti kisebbségek érdekeinek védelmét. A nemzeti kisebbségek helyzete azonban mindig és mindenhol alapvetően a politikai erőviszonyok alakulásától függ. A politikai akarat milyenségének determináló volta a nemzeti kisebbségek esetében érvényesül a nemzeti kisebbség lakhelyét jelentő állam esetében is, és az „anyaország” esetében is. (Az Erdélyben élő magyar nemzetiség helyzete döntően az államhatalmat gyakorló román politikától függött és függ, de nem volt, és ma sem független a magyar kormány politikájától.) A nemzeti kisebbségek helyzetére vonatkozóan a nemzetközi szervezetek és a több vagy kétoldalú egyezmények általában deklarálják az alapvető kisebbségi jogokat, de a gyakorlatban ezeket a jogok a politikai erőviszonyoktól függnék. (Példaként említjük, hogy az 1920-as Magyarországra vonatkozó Trianoni békeszerződésben is szerepel a kisebbségi helyzetbe került magyarság kulturális jogainak, nyelvhasználatának biztosítása, a gyakorlatban azonban ez a jog sérült.) A történelem tanulsága szerint a nemzetiségi kérdés rendezésében nem a magasztos eszmék és erkölcsi iránymutatások hiányoznak, hanem a gyakorlatba való átültetés a nehézkes. (Gondoljunk csak Wilson elnök elveire, vagy a lenini nemzetiségi politikára.) A szomszédos államok mindegyikében keverten lévő nemzeti kisebbségek helyzetének méltányos rendezésére lehetőség az „egyen-súlyba hozás” elvének gyakorlati megvalósítása. Hangsúlyozni kell azonban, hogy elvről van szó, amely arra épít, hogy a két ország közötti határt úgy kell megvonni, hogy mindkét államban azonos számú nemzeti kisebbség maradjon.¹³⁹ Ez garantálhatja a legerősebb biztonságot nemzetiségekkel való bánásmód tekintetében. (CSICSERI-RÓNAI I. 2003) A határok rendezésére irányuló béketárgyalásokon azonban csak ritkán emlegették ezt az elvet.

A világon igen nagy számban élnek nemzeti kisebbségek anyaországgal, vagy a nélkül. A lélekszámukra vonatkozóan is igen nehéz pontos adatokhoz jutni, mivel sok esetben politikai érdekből manipuláltak az adatok. (Franciaországban például semmiféle statisztikai nyilvántartás nincs az etnikumokról, pusztán a születési hely szerepel a statisztikákban.) A döntően Indiában és Sri Lankán élő tamilok számát a világon 20–60 millió között becsülik. A többségében Iránban, Irakban, Szíriában és Törökországban élő kurdok lélekszámára 25–40 millió között mozgó

¹³⁸ Magyarország Alaptörvénye: Alapvetés G) cikk (1) bekezdés (MAGYAR KÖZLÖNY 2011b)

¹³⁹ 1946-ban, a béketárgyalásokat megelőzően Nagy Ferenc miniszterelnök ezzel az elvvel járt Párizsban, Moszkvában és Washingtonban. Eredménytelenül.

adatokat olvashatunk. Szinte nincs is olyan állam, ahol ne lenne valamilyen nemzeti kisebbség. Igen jelentőssé vált az orosz kisebbség a Szovjetunió felbomlásakor megalakult utódállamokban. (Ukrajnában 10 millió, Kazahsztánban 5 millió körüli az oroszok száma.) Létszámát tekintve a világ legnagyobb nemzeti kisebbsége az orosz. A XX. század utolsó évtizedeiben a nyugat-európai államokban is jelentősen megnőtt az afrikai, az arab, az ázsiai bevándorlók száma. Németországban a török népesség már kétmillió nagyságrendben van jelen. Az Egyesült Királyságban is eléri az egymillió főt az arab és egyéb ázsiaiak száma. Az európai népek közül az albánok élnek legnagyobb arányban hazájukon kívül. (A 8 millió – az albánok szerint 13–14 millió –, albán népből mindössze 3,5 millió él Albánia területén.) A Szerbia területéből kivált, önállóságát 2008-ban kikiáltott Koszovóban 1,7 millió (88 százalék) albán él.¹⁴⁰ (Az államot már több mint 90 állam elismerte, közöttük Magyarország is. Az ENSZ vitatott státuszú területként kezeli.) Magyarországon 12 nemzeti kisebbségnek van önkormányzata. (Legnagyobbak: német, szlovák, horvát, román, szerb.)

A kisebbségek *második* típusa az etnikai kisebbség. Az etnikai kisebbség ugyanúgy elkülönül a kulturális identitásban, hagyományban a többségi társadalomtól, mint a nemzeti kisebbség, de legtöbb esetben nem kötődik semmilyen létező, vagy létrehozandó államhoz. Az etnikai kisebbség identitása lehet szupranacionális jellegű is. Legjellemzőbb példa erre a cigány etnikum, melyet eltérő anyanyelvű csoportok alkotnak szerte a világon. A Magyarországon élő zsidó identitású polgárok nem sorolják magukat sem a nemzeti, sem az etnikai kisebbséghez. (Közösségeik mint vallási, kulturális közösségek működnek.) Magyarországon a kisebbségben élők érdekeinek védelmére és jogaiknak érvényesítése érdekében létezik a nemzeti és kisebbségi jogok állampolgári biztosának (ombudsmanjának) a jogintézménye.

XIV. 6. Az állam működése, pártok

Minden állam működésének vannak olyan alapvető vonásai, amelyek meghatározzák az állami hatolom gyakorlásának kereteit, az ország működésének legfontosabb formai vonásait. Az állam működésének legfőbb általános keretét az *államforma* jelöli meg. Az *államforma* *magának az államfőnek a jogállását, a törvényhozásnak a helyét és a végrehajtó hatalom (a kormány) viszonyát határozza meg a törvényhozáshoz és az államfőhöz*. Ebben az értelmezésben az *államforma* magában foglalja az államszerkezetet és a kormányformát is. A kormányforma magába foglalja a lakosság és az állami szervek kapcsolatának milyenségét is. (Az államforma és a kormányforma között igen szoros a kapcsolat, és a tartalmi átfedések miatt mindenki által elfogadott pontos fogalmi lehatárolás nehezen adható.) A mindennapos gyakorlatban használt államforma, vagy kormányforma meghatározásokból nem lehet közvetlenül következtetni, arra, hogy az adott államban milyen szinten működik a demokrácia. Egy parlamentális monarchiában (pl. az Egyesült Királyságban) legalább olyan jó (vagy jobb is) lehet a demokratizmus szintje, mint egy parlamentális köztársaságban (pl. Szerbiában).

A világ országai tulajdonképpen *két fő államforma* típusba sorolhatók. *Egy ország vagy monarchia, vagy köztársaság*, attól függően, hogy az államfő valamilyen öröklési szabály szerint (általában élete végéig), vagy meghatározott időtartamra választással kerül hatalomra. A két alaptípusnak azonban igen sok módosult formája él a gyakorlatban. Az egyszerűség és jobb áttekinthetőség miatt táblázatos formában az alábbiakban foglaljuk össze a világ fő állam- és kormányformáit. (Összesen 193 állam.)

¹⁴⁰ A Koszovói Statisztikai Hivatal 2000-es évre vonatkozó adata.

Állam- és kormányformák	Az állam- és kormányforma jellemző vonásai	Országok		Példák a típusra
		száma	részaránya	
Abszolút MONARCHIA	Az uralkodó korlátlan hatalommal rendelkezik	7	3,6 %	Szaud-Arábia
Alkotmányos MONARCHIA	Alkotmány szabályozza az uralkodó és az alattvalók viszonyát	9	4,7 %	Jordánia, Kuvait
Parlamentális MONARCHIA	Az uralkodó a parlamentnek van alárendelve	29	15,0%	UK, Hollandia
Parlamentális KÖZTÁRSASÁG	Parlament választ köztársasági elnököt, gyenge jogosítványokkal	36	18,7%	Magyarország
Prezidenciális KÖZTÁRSASÁG	A köztársasági elnök kezében van a végrehajtó hatalom is	97	50,3%	USA, Venezuela
Teokratikus KÖZTÁRSASÁG	Vallási szervezet alá van rendelve a parlament és a kormány	3	1,5%	Irán, Pakisztán
Szocialista KÖZTÁRSASÁG	A kommunista párt tényleges hatalma alatt áll a formális államszervezet	6	3,1%	Kína, Kuba
Egyéb ÁLLAMFORMÁK	Katonai junták vagy egyéb diktatórikus szervezetek kezében van a hatalom	6	3,1%	Mianmar, Eritrea

43. táblázat: Állam- és kormányformák

Forrás: A szerző összeállítása

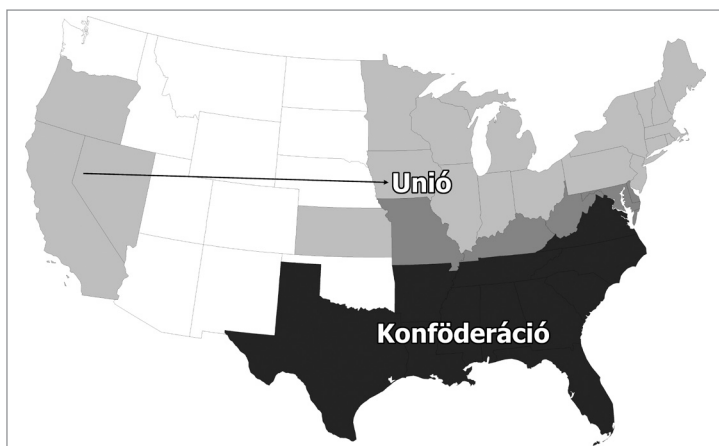
A fenti táblázat az államforma jogi meghatározására épült, és igen nagyvonalúan tünteti el azokat a különbségeket, amelyek az egyes kormányzási formák mögött vannak. (Így kerül egy kategóriába Fehéroroszország és Franciaország.) Óvatosan kezeljük tehát a rubrikák adatait. Tekintsük a táblázatot pusztán általános tájékoztatónak a világban létező államformákról.

Az államok működésének igen fontos jellemzője az *államszervezet* felépítése is. Az állam történelme során külön váltak a *hatalmi funkciók*, és ezzel a demokrácia is erősödött. Ez a különválás a parlamenti demokráciák alapján működő országokban természetesen: a törvényhozói hatalom, végrehajtó hatalom (kormány), és a bírói hatalom elkülönül. Az állam szerkezeti felépítésében azonban nemcsak a hatalmi funkciók játszanak szerepet, hanem az állam regionális szerkezete is. Ebben a szerkezetben *egyes területi egységek nemcsak* földrajzi, hanem államjogi aspektusok alapján is elkülönülhetnek. A közigazgatáshoz (lásd: XIII. fejezet) kötődő részleteket mellőzve az államszerkezetnek három alaptípusa van:

1.) *Unitárius államszervezet.* Az unitárius (egységes) államban nincsenek olyan kisebb részegységek, amelyek az állami attribútumokkal rendelkeznenek. A világ államainak többsége ilyen államszerkezetben működik. (Magyarország, Franciaország, Dánia, Japán, Algéria, Chile stb.) Az, hogy az állam irányítása mennyire decentralizált vagy centralizált, lényegesen befolyásolhatja az adott ország működésének demokratizmusát, de ez alapvetően közigazgatási kérdés. (Lásd: XIII. fejezet.) Ma-

gyarország decentralizált unitárius államnak tekinthető, de pénzügyi oldalról erős a centralizációs hatás is.

- 2.) *Föderatív államszervezet.* A föderatív állam (vagy szövetségi állam) olyan több állam szövetségéből létrejött *új állam*, amely az állami szuverenitást megtestesíti, és integrált szinten hordozza az állami attribútumokat. A föderatív államnak az USA a legtipikusabb példája. (A föderatív államban a tagállamok kisebb-nagyobb mértékű önállósággal rendelkeznek. Vannak olyan szövetségi államok is, ahol a föderációs egységek nemcsak hagyományos államokból állnak, hanem egyéb szervezetként jelennek meg. Ilyen állam az Oroszországi Föderáció. (Oroszországban az föderációnak 84 egyenjogú alanya van, amelyek között van köztársaság, terület [oblaszty], szövetségi város, autonóm terület, autonóm körzet is.) A földrajzilag nagy kiterjedésű országok között gyakrabban találunk szövetségi rendszerben működő államokat. (USA, Brazília, India, Németország, Oroszország stb.)
- 3.) *Konföderatív államszövetség.* Igen ingatag, a gyakorlatban hosszabb ideig működésképtelen államalakulat, melyet az államok meghatározott céllal, csak előre meghatározott kérdésekben való együttműködésre hoznak létre. (A névleges formát tekintve Svájc¹⁴¹ konföderatív államnak is mondható, de valóságos államjogi értelemben föderatív államként működik.) A történelem talán legismertebb konföderációja az amerikai polgárháború (1861–1865) idején működött. A konföderációt az Unióból (az Amerikai Egyesült Államból, mint föderációból) kilépett 11 függetlenségét kikiáltó déli állam hozta létre 1861-ben, *Az Amerikai Államok Konföderációja* néven¹⁴². A konföderáció az északi államok (Unió) győzelmét követően felbomlott. (88. ábra)

88. ábra: Az Amerikai Államok Konföderációja az amerikai polgárháború idején

Forrás: VARGA ÁGNES szerkesztése

¹⁴¹ Svájc francia és olasz nyelvű elnevezésében konkrétan szerepel a konföderatív jelző. A francia elnevezés szerint: Confédération Suisse. Az olasz megnevezés: Confederazione Svizzera. A német nyelvű államnév magyar megfelelője az államszövetség (Schweizerische Eidgenossenschaft).

¹⁴² Érdekességként megemlítjük, hogy a konföderációs gondolat mai továbbvivői azért nem tekintik polgárháborúnak az Unió és a Konföderáció között zajló háborút, mert szerintük az két független államszervezet összeütközése volt. Formailag nyilván igazuk is lehet.

Az arab világban a XX. század második felében többször is létrejöttek konföderatív államszövetségek. Mindegyik csak rövid ideig maradt fenn. (1958-ban alig fél évig működött az Irak és Jordánia részvételével megalakult *Arab Föderáció*. Nem volt életképes az 1972–1977 között létező *Arab Köztársaságok Szövetsége* sem, melyet Egyiptom, Szíria és Líbia hozott létre.) Államszervezeti szempontból nem tekintjük konföderációnak azokat a nemzetközi szerződések alapján létrejött szervezeteket, amelyek valamilyen érdekszövetséggént, vagy közös képviseleti célból jöttek létre. Ezek hagyományos nemzetközi szervezetek (Például a volt szovjetunió utódállamaiból létrejött Független Államok Közössége, az Arab Liga, vagy a Visegrádi Együttműködés.)

A parlamentális demokráciák működésének alapja a *pártok* választások alkalmával történő megmérettetése, és az erre épülő kormányzás.¹⁴³ *Egy konkrét párt az állam és a társadalom között elhelyezkedő olyan politikai szerepvállaló, amely valamilyen társadalmi cél elérését tűzi ki célul, és e cél megvalósítása érdekében a hatalom megszerzésére és megtartására törekszik.*

A pártok tevékenységükkel megosztják a társadalmat, és programjuk szerint egy megcélzott társadalmi réteg érdekében igyekeznek tevékenykedni. *A választások földrajzi vetületének lényege éppen abban fogható meg, hogy a pártprogramokhoz kötődő társadalmi réteg egyúttal területi kötődésű is.* A pártok maguk is társadalmi törésvonalak szerint rendeződnek, és ezeknek a törésvonalaknak is megvan a térbelisége. (BÉKÉSI L. 2004)

A választási földrajz funkcióinak *egy része passzív jellegű*. E funkciók a választási eredmények feldolgozásához, területi értékeléséhez kötődnek. A választási földrajz e szegmense nem befolyásolja a választások kimenetelét. Az értékelés legfeljebb egy párt jövőbeni tevékenységére hat. A választási földrajz megerősödésében azonban éppen ezek az utólagos értékelések játszottak nagy szerepet, elsősorban a számítástechnikai eszközök biztosította gyorsaság és látványos megjelenítéseknek köszönhetően.

A választási földrajznak azonban van egy *másik, aktív funkciója is*. Ez több tevékenységi kört is átfog. Mindenekelőtt igen fontos a *választási körzetek meghatározása*. Egyetlen párt számára sem mindegy, hogy milyen módon jelölik ki a választási körzethatárokat. Demokratikus alapelvként kezelendő, hogy hozzávetőlegesen azonos számú lakosra jusson egy-egy képviselő. Fontos szempont az is, hogy a választási körzetekben a különböző társadalmi csoportok arányosan legyenek reprezentálva. Ennek megvalósítása a gyakorlatban persze majdhogynem lehetetlen, miután a körzetek nem uniformizálhatók a társadalmi csoportok képviseletét tekintve. Éppen ebből fakad az a lehetőség, hogy az egyes pártok bizonyos területtípusokat célterületként kezelnek. A körzethatárok kijelölése, vagy a választási körzetek alakjának földrajzi irányultsága különösen érzékeny kérdés a nemzeti kisebbség lakta területen. Egy nyugat–keleti irányultságú sávban lakó kisebbség területén a választási körzethatárok észak–déli orientációjú megváltoztatása¹⁴⁴ a kisebbséget képviselő pártnak igen kedvezőtlen lehet.

¹⁴³ A pártok kialakulásának történelmi részleteit mellőzve annyit azért nem árt tudnunk, hogy a modern pártrendszerek kialakulása a felvilágosulásnak köszönhető. A francia forradalmat követően fokozatosan nyert polgárjogot az a felfogás, hogy a különböző értékrendek, ideológiák, érdekek alapján álló pártok működése nem ördögtől való „párttűtés” vagy visszahúzó „pártoskodás”, hanem a társadalom többségi akaratának az érvényre jutását segíti. E gondolat győzelme a liberális értékrendhez köthető. A mai értelemben vett pártok először Angliában jöttek létre.

¹⁴⁴ Jó példa erre Szlovákia megyerendszerének átalakítása. A déli sávban elhelyezkedő magyar többségű területeket a velük szomszédos északi, szlovák többségű területekkel vonták össze. A választási körzetek így észak–déli orientáltak lettek, elveszítve magyar többségű jellegüket.

XIV. 7. Hatalmi központok

A világ hatalmi és gazdasági erőközpontjainak alakulását igen sok könyv, szakcikk tárgyalta, és tárgyalja. E rövid fejezetnek nem lehet célja, hogy részletesen tárgyalja a különböző geopolitikák jellemzőit. Felhívjuk azonban az olvasó figyelmét két műre (BÉKESI L. 2004 pp. 88–161.; BLAHÓ A. – KUTASI G. szerk. 2010), ahol igen részletes információkat kaphat e kérdésről. Békési László könyve sorra veszi az angolszász, német, a japán, az amerikai, a szovjet és a hidegháborút követő geopolitikai irányzatokat. (A jelen könyv IX. fejezete is érinti hatalmi központok kérdéseit.) A geopolitikai gondolkodásmódra azonban *két példát vázlatosan* mi is ismertetünk. (Mindkettő megkülönböztetett helyet foglal el a geopolitikai irodalomban.)

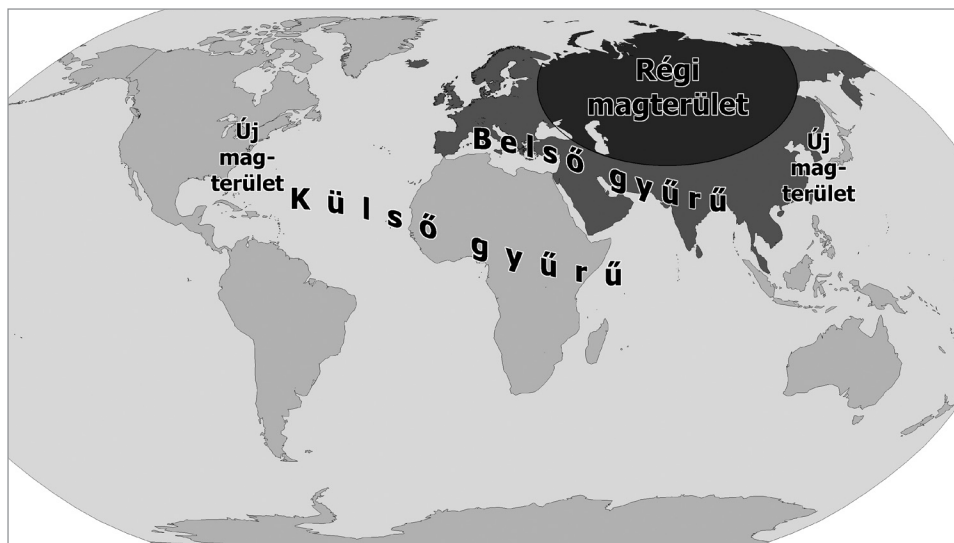
A XX. század elején volt igen népszerű a brit *Mackinder világmodell*.¹⁴⁵ (MACKINDER, H. 1904) A viktoriánus kor gondolkodásmódját követve a szárazföldi és a tengeri hadviselés történelmi gyakorlatát alapul véve Mackinder úgy osztotta övezetekre a világot, hogy Eurázsia belső régióját egy biztonságos magterületnek tekintette, amelyet belső és külső gyűrűk vesznek körül. (89. ábra) A modellben Eurázsia nyugati, déli és keleti részei egy ütköző sávot képviselnek, amely a belső magból, és a külső gyűrűből is jól támadható. A külső gyűrűből a tengeri hadviselés eszközeivel lehet támadást indítani, míg a belső magból a szárazföldi erők fenyegetik a belső gyűrűt. (A belső gyűrűt akár a háborúk övezetének is nevezhetnénk.) Sokan prófétai modellként tekintettek Mackinder világfelosztására, mivel mind az első, mind a második világháború hadműveleti térségei földrajzilag megfeleltek a Mackinder modellnek. (Azt azért ne feledjük, hogy egyik háború menetét sem a modell vezérelte! Napjainkban pedig a légi és rakétatüzérségi technikák mellett már nem is lenne értelme ilyen modellnek.)

89. ábra: Mackinder modellje
Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

¹⁴⁵ Halford Mackinder (1861–1947) brit geográfus és geopolitikus volt.

A megváltozott geopolitikai viszonyokat tükrözi a *második világháború végén* született *Spykman-féle*¹⁴⁶ modell (SPYKMAN, N. 1944), amely az USA szerepkörének megváltozását tükrözi. A modell lényegében abban különbözik Mackinder modelljétől, hogy a külső gyűrűben is feltételez olyan erőtereket, amelyek a világpolitika meghatározói lehetnek. Tekintettel arra, hogy második világháború végén vagyunk, elsősorban az USA politikai, gazdasági és katonai pozíciójának megerősödéséről van szó. Ha a hidegháború időszakát tekintjük, akkor a Spykman-féle modell hozzávetőlegesen jól tükrözi a világhatalmi viszonyokat. A Szovjetunió képviselte a régi (Mackinder-féle) magterületet, míg a régi külső övben létrejövő új erőközpontot az USA jelentette. Az ázsiai új magterület (a „Rimland”= peremvidék) a XX. század második felének kezdetén még csak halovány erőközpontként jelent meg, de napjaink folyamatai mintha Spykman igazolnák. (90. ábra)

90. ábra: Spykman világmodellje

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Napjaink világhatalmi helyzetét a mindenki által jól ismert *egypólusú világrenddel* jellemezhetjük. A XXI. század első évtizedére a „Pax Americana” nyomta rá bélyegét. Azok a dinamikus vektorok, amelyek egy világhatalmi pozíciót eredményeznek igen eltérő tartalmakat hordoznak, de egy irányba (a világhatalom hordozójának irányába) tartanak. A *világhatalmat eredményező összetevők között a legfontosabbak: a gazdasági teljesítmény, a katonai erőfölény és a politikai akarat-érvényesítő* képesség. Ezeket az összetevőket kibontva természetesen számtalan fontos részfaktort tudunk még felsorolni, amelyek a világhatalmi státuszhoz köthetők. Ilyenek például: a gazdasági hatékonyság, a pénzügyi központok birtoklása, a tudásbázis, az informatikai hatalom, a médiauralom, a kulturális piac uralma, a diplomáciai tevékenység hatékonysága, de ide sorolható egy bizonyos népesség és terület nagyság megléte, és még számtalan más tényező is. Ha a gazdasági teljesítmények alapján akarjuk a világhatalmakat meghatározni, akkor a következő táblázathoz jutunk. (44. táblázat)

¹⁴⁶ Nicholas Spykman (1893–1943) német-amerikai geográfus és geopolitikus.

Ország / szervezet	GDP összértéke (milliárd / 10 ⁹ amerikai dollár)	Egy főre jutó GDP (amerikai dollár)	Sorrend a GDP/fő alapján
Európai Unió	15 650	34 500	III.
USA	15 290	49 000	I.
Kína	11 440	8 500	V.
India	4 515	3 700	VI.
Japán	4 497	35 200	II.
Oroszország	2 413	17 000	IV.

44. táblázat: Vezető gazdasági hatalmak a világon**Forrás:** CIA 2012 alapján a szerző összeállítása

A táblázatból egyértelműen kitűnik az USA meghatározó gazdasági szerepe. Abszolút értékben tekintve gyakorlatilag az EU szintjén van az USA, a termelékenységekben (mint minőségi mutatóban) pedig magasan az első helyen szerepel a világon. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a mutatók csak a gazdasági teljesítményeket mérik, és nem a fejlődés jelzőszámai. A fejlődés fogalmára különben is nehéz mindenki számára elfogadható definíciót adni. Azon túl, hogy minőségi mutatóként emlegeti több tudományág is, igazából a filozófiai általánosságokon túlmenően nemigen találkozunk tudományosan is elfogadott konkrét meghatározással.¹⁴⁷ (Nehéz pontosan lehatárolni olyan fogalmakat, mint például a „jó kormányzás”, a „demokrácia foka”. Ezek fontos és *valódi tartalommal bíró fogalmak, csak objektív mérésük tudományos szempontból ingategy.*) A világhatalmi sorrendben a legnagyobb súlyú faktorok (a gazdasági teljesítmény, a nyers katonai erő és a politikai akaratervényesítés) jelenlegi állása alapján a jövőben várhatóan több pólusú világrend alakul majd ki. (91. ábra)

91. ábra: A jövő kérdőjeles többpólusú világmodellje**Forrás:** Varga Ágnes szerkesztése

¹⁴⁷ Számtalan mutató (nettó indexek, ökológiai és meteorológiai „lábnyom”, boldogságindex stb.) van forgalomban, de egyik sem tudta eddig kiszorítani a sokat szidott és valóban sok hibával rendelkező GDP mutatócsaládot. Ennek megítélésem szerint az lehet az oka, hogy a GDP nem akar mást mérni, mint amire kitalálták, azaz csak a gazdasági teljesítményt. (Nem fejlődésmutatónak szánták.)

Napjaink világában az USA abszolút egyeduralma megkérdőjelezhetetlen. Változik azonban a kép, ha az időzónák keleti sávjai szerint szemléljük a világot. Ezt a szemléletet tükrözi a fenti térkép, de kérdőjelekkel. Nem akarunk sem a jó, sem a rossz próféta¹⁴⁸ szerepében tündökölni, tudva azt, hogy a jövő determinisztikus módon nem határozható meg. (Az ember persze a jövő befolyásolására azért képes. Ez feladata is.) A térkép azt tükrözi, hogy a világon *ma ható fejlődési* trendeket nézve, a *mai ismereteink* szintjén, és *a mai gondolkodásmódunk* keretei között milyennek képzelhető el egy lehetséges jövőbeni, többpólusú világ. A kérdőjeleknek azonban nagy szerepet kell tulajdonítanunk. Ha a globális problémákként emlegetett nehézségekre, sokszor félelmekre okot szolgáltató kérdésekre tekintünk, meginoghat szilárd hitünk a jövő töretlen fejlődési trendjeit illetően. Ne legyünk aggodalmaskodóak, de az energiaproblémák, a népességnövekedés, az urbanizáció, az édesvízkészletek korlátozottsága, az éghajlat ilyen-olyan változásának felgyorsulása, az élelmiszerhiány regionális realitása mind olyan probléma, amely alapjaiban változtathatja meg a jövő világára vonatkozó elképzeléseinket.

Visszatekintő kérdések

- Foglalja össze a földrajzi determinizmus lényegét!
- Milyen elméleti gondolatvitalra épül a földrajzi nihilizmus?
- Történelmileg hogy alakult a társadalom relatív függősége a természettől?
- Milyen vetületei és összefüggései vannak az identitástudatnak?
- Mit takar a politikai és a kultúr-nemzet értelmezése?
- Milyen attribútumok tartoznak az államfogalomhoz?
- Milyen államszervezeti formákat ismer?
- Ismertessen néhány modellt a világ hatalmi felosztására!

¹⁴⁸ A naponta ránk zúduló tudományos előrejelzések némelyike kapcsán eszünkbe juthat az egyszerű, természetesen nemzetközileg elismert szakértő magyarázata, aki mindig pénteken magyarázza el, hogy miért nem úgy alakultak a dolgok csütörtökön, ahogy azt ő szerdán előre jelezte.

Irodalomjegyzék

- ACEMOGLU, D. – YARED, P. 2010: Growth in a partially de-globalized world. Political Limits to Globalization. – *American Economic Review* 2. pp. 83–88.
- AGNEW, J. A. – MITCHELL, K. – TOAL, G. 2003: A companion to political geography. – Blackwell, Malden (Massachusetts)
- AIYAR, SH. 2012: From Financial Crisis to Great Recession: The Role of Globalized Banks. – *American Economic Review* 3. pp. 225–230.
- AIZENMAN J. – PINTO, B. –RADZIWILL, A. 2007: Sources for financing domestic capital – is foreign saving a viable option?. – *Journal of International Money and Finance* 5. pp. 682–702.
- AIZENMAN, J. – SUSHKO, V. 2011: Capital Flow Types, External Financing Needs, and Industrial Growth: 99 countries, 1991–2007. – NBER Working Paper 17228.
- AL GORE, A. A. 1998: The Digital Earth: Understanding our planet in the 21st Century. – Los Angeles – <http://www.opengeospatial.org/pressroom/papers> Letöltve: 2012. november 1.
- ALESINA, A. – ZHURAVSKAYA, E. 2011: Segregation and the Quality of Government in a Cross Section of Countries. – *American Economic Review* 5. pp. 1872–1911
- ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK 2011: Jelentés a térségek felzárkóztatására fordított pénzeszközök felhasználásáról. – Állami Számvevőszék (december 8.), Budapest
- ALLEN, J. – HAMNETT, C. (eds.) 1995: A Shrinking World? Global Unevenness and Inequality. – Oxford University Press/The Open University, London
- ALONSO, M. N. – UBS – UNED 2008: Recent market developments from an Econophysics perspective. – Fribourg Symposium. – <http://www.unifr.ch/econophysics/symposium/talks08/Noguer%20-%20Market%20developments.pdf> Letöltve: 2012. november 4.
- ANDERSON, B. 2006: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. – (Fordította: Sonkoly G.) – L'Harmattan Kiadó, Budapest
- ASHWORTH, G. J. – VOUGH, H. 1990: Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning – Belhaven Press, London, New York
- ASHWORTH, G. J. – VOUGH, H. 1997: A város értékesítése – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- ATKINS, P. 1988: Redefining agricultural geography as the geography of food.– *Area*, 20. 3.
- AUBERT A. 2007: A nemzetközi és a hazai turizmus területi folyamatai, piaci tendenciái a globalizáció korában. – *Földrajzi Közlemények* 55. 3.
- AZ IGAZSÁG ÉS A BÉKE PÁPAI TANÁCSA 2007: Quadragesimo anno. Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. – (Fordította: Dér K. – Horvát P.) – Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest
- BACHE, I. – ANDREOU, G. – ATANASOVA, G. – TMOSIC, D 2011: Europeanization and multi-level governance in South-east Europe: The domestic impact of EU cohesion policy and preaccession aid. – *Journal of European Public Policy* 18. 1.
- BÁNFALVI J. 1995: Magyarország idegenforgalmi földrajza. – Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest
- BANSAL, R. – SHALIASTOVICH, I. 2010: Confidence Risk and Asset Prices. – *American Economic Review* 2. pp. 537–541.

- BANSKY, J. 2002: Rural geography – A research discipline new to Polish geography. – *Przegląd Geograficzny*, 74. 3.
- BARLOW, J. P. 1991: Coming into the Country. – *Communications ACM* 34.
- BARSÍ Á. – LOVAS T. 2010: Lézerszkennelés. – Egyetemi tantárgy anyaga, BME. – http://www.fmt.bme.hu/fmt/htdocs/oktatas/tantargy.php?tantargy_azon=BMEEOFT-V98 Letöltve: 2012. november 1.
- BARTA GY. – BELUSZKY P. 1999: Előzetes megjegyzések a nagyvárosok és agglomerációjuk kapcsolatáról. – In: BARTA GY. – BELUSZKY P. (szerk.): Társadami–gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban 1. – Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest
- BAUDRILLARD, J. 1983: *Simulacra and Simulation*. – Semiotext(e), New York
- BÉKÉSI L. 2004: A politika földrajza. – Aula Kiadó, Budapest
- BELUSZKY P. – KOVÁCS Z. – OLESSÁK D. (szerk) 2001: A terület- és településfejlesztés kézikönyve. – Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- BELÜGYMINISZTERIUM 2002: Településfejlesztési Füzetek 24. – Belügyminisztérium Településfejlesztési Iroda, Budapest
- BENEDIKT, M. 1991: Cyberspace: Some Proposals. – In: BENEDIKT, M. (ed.): *Cyberspace: First Steps*. – MIT Press, Cambridge, Massachusetts
- BERNEK Á. – FARKAS P. 2002: A monetáris világ, pénz „mindenhatóságának” politikai kérdőjelei. – In: BERNEK Á. (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BERNEK Á. (szerk.) 2002: *A globális világ politikai földrajza*. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BERNEK Á. 1999: A globális világ gazdaság térszerveződése. In: NEMES NAGY J. (szerk.): *Helyek, terek, régiók*. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- BERRY, B. J. L. – CONKLING, E. C. – RAY, D. M. 1976: *The Geography of Economic Systems*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey
- BERRY, B. J. L. 1967: *Geography of Market Centers and Retail Distribution*. – Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J.
- BLAHÓ A. – KUTASI G. (szerk.) 2010: *Erőközpontok és régiók*. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- BODNÁR Á. 2011: Megduplázódik idén a mobil szélessávú előfizetések száma. – Internet, WSW, január 12.
- BODNÁR L. 2005: Az idegenforgalom hazai és nemzetközi vonatkozásai. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BOWLER, I. R. – ILBERY, B. W. 1987: Redefining agricultural geography. – *Area*, 19. 4.
- BRADSHAW, M. – WHITE, G. W. – DYMOND, J. P. – CHACKO, E. 2012: *Contemporary World Regional Geography*. – McGraw-Hill, New York
- BRUNN, S. D. – LEINBACH, T. R. (eds.) 1991: *Collapsing space and time: Geographic Aspects of Communication and Information*. – Harper Collins Academic, New York
- BRYANT, C. R. – MAROIS, C. 1995: The sustainability of rural system. – Montreal
- BRZEZINSKI, Z. 1999: A nagy sakktábla. Amerika világelsőse és geostratégiai feladatai. – Európa Könyvkiadó, Budapest
- BUDAY-SÁNTA A. 2004: A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben. – Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

- BULLMANN, U. 1997: The Politics of the third level. – In: JEFFERY, CH. (ed.): The Regional Dimension of the European Union. Towards a Third Level in Europe? – Frank Cass & Co. Ltd., London
- BURNSIDE, C. 2011: The Cross Section of Foreign Currency Risk Premia and Consumption Growth Risk: Comment. – American Economic Review 7. pp. 3456–3476.
- CAIRNCROSS, F. 1997: The death of distance. How the communication revolution will change our lives. – Harvard Business School Press, Boston
- CAPPELLIN, R. 1997: Federalism and network paradigm: guidelines for a new approach in national regional policy. – In: DANSON, M. (ed.): Regional Governance and Economic Development. – Pion, London
- CARVALHO, V. M. – MARTIN, A. – VENTURA, J. 2012: Understanding Bubbly Episodes. – American Economic Review 3. pp. 95–100.
- CARTOGRAPHIA 2004: Földrajzi Világtlasz. – Cartographia Kft., Budapest
- CASTELLS, M. – INCE, M. 2006: A tudás világa. – Napvilág Kiadó, Budapest
- CASTELLS, M. 1996: The Rise of the Network Society: the information age. – Blackwell, Oxford
- CIA 2012: The World Factbook – Guide to Country Profiles. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/docs/rankorderguide.html> Letöltve: 2012: november 1.
- CLOKE, P. J. – PARK, C. C. 1985: Rural Resource Management. – New York
- CLOKE, P. J. 1979: Key settlements in rural area. – London
- CLOKE, P. J. 1983: An introduction to rural settlement planning. – London
- CLOUT, H. D. 1972: Rural geography. – London
- COE, N. M. – KELLY, PH. F. – YEUNG, H. W. C. 2007: Economic Geography. – Blackwell, Oxford
- COENEN, G. – STRAUB, R. – TRABANDT, M. 2012: Fiscal policy during and after the financial crisis. – American Economic Review 3. pp. 71–76.
- CORSETTI, G. – KONSTANTINOU, P. T. 2012: What Drives US Foreign Borrowing? Evidence on the External Adjustment to Transitory and Permanent Shocks. – American Economic Review 2. pp. 1062–1092.
- CRAGLIA, M. – GOODCHILD, M. F. – ANNONI, A. – CAMARA, G. – GOULD, M. – KUHN, W. – MARK, D. – MASSER, I. – MAGUIRE, D. – LIANG, S. – PARSONS, E. 2008: Next-Generation Digital Earth, a position paper from the Vespucci Initiative for the Advancement of Geographic Information Science. – International Journal of Spatial Data Infrastructures Research, 3. pp. 146–167.
- CSATÁRI B. – FARKAS J. Zs. 2006: A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. – Tér és társadalom, 20. 4.
- CSATÁRI B. 1996: A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. – MTA RKK ATI PHARE kiadvány, Kecskemét
- CSATÁRI B. 1999: A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata I–II. Kézirat. – MTA RKK ATI, Kecskemét
- CSATÁRI B. 1999b: A magyar vidék térségi tagozódása. Kutatási zárójelentés. – MTA RKK ATI, Kecskemét
- CSATÁRI B. 2000: Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. – In.: DÖVÉNYI Z. (szerk.): Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. – MTA FKI, Budapest

- CSATÁRI B. 2004: Kísérlet a területi konfliktusok földrajzi értelmezésére. – II. Magyar Földrajzi Kongresszus, Szeged
- CSICSERI-RÓNAI I. 2003: Nagy Ferenc. – Occidental Press, Budapest
- CSOMÓS GY. – KULCSÁR B. 2012: A városok pozíciója a globális gazdaság irányításában a nagyvállalatok forgalma alapján. – Földrajzi Közlemények 2. pp. 138 – 151.
- CSOMÓS GY. 2008: Regionális centrumok a globális térben. Lakosságszám vagy funkcionális? – Debreceni Műszaki Közlemények, 1.
- DANIELS, P. 2008: Geographies of the economy. In: DANIELS, P. – BRADSHAW, M. – SHAW, D. – SIDAWAY, J. (eds.): An introduction to human geography. – Pearson Education Limited, Harlow
- DELORS, J. 1991: Subsidiarity. The Challenge of Change. Proceedings of the Jacques Delors Colloquium. – European Institute of Public Administration, Maastricht
- DETREKŐI Á. – SZABÓ GY. 2003: Térinformatika. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- DICKEN, P. 1992: Global Shift. The Internationalization of Economic Activity. – Paul Chapman Publishing Ltd., London
- DICKEN, P. 1998: Global Shift. Transforming the World Economy. – Paul Chapman Publishing Ltd., London
- DICKEN, P. 2003: Global Shift. Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century. – Sage Publications, London
- DIECKHOFF, A. 2004: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus foglmainak újraértelmezése. – Regio 13. 4.
- DODGE, M. 1998: The Geographies of Cyberspace. – 94th Annual Meeting of the Assotiation of American Geographers, Boston
- DUGIN A. 2004: A geopolitika alapjai – Oroszország geopolitikai jövője. – In: SISELINA L. – GAZDAG F. (szerk): Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. – Zrínyi Kiadó, Budapest
- EASTMAN, R. O. 1930: Marketing Geography. – Alexander Hamilton Institute, New York
- EHRlich, I. – SHIN, J. K. 2010: Human Capital and Imperfectly Informed Financial Markets. – American Economic Review 2. pp. 244–249.
- EICHENGREEN, B. 2012: International Liquidity in a Multipolar World. – American Economic Review 3. pp. 207–212.
- ELIAS, A. 2008: Introduction. Whatever happened to the Europe of Regions? Revisiting the Regional Dimension of European Politics. – Regional and Federal Studies 5.
- ENGEL, CH. – WEST, K. D. 2010: International Financial Markets Global Interest Rates, Currency Returns, and the Real Value of the Dollar. – American Economic Review 2. pp. 562–567.
- ENYEDI GY. 1964: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- ENYEDI GY. 1988: A városnövekedés szakaszai. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- ENYEDI GY. 1995: Városverseny, várospolitikai, városmarketing – Tér és Társadalom 9. 1–2.
- ENYEDI GY. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon. – Budapest
- ENYEDI GY. 1997: A sikeres város. – Tér és Társadalom 4. pp. 1–7.
- ERCEG, CH. J. – LINDÉ, J. 2012: Fiscal Consolidation in an Open Economy. – American Economic Review 3. pp. 186–191.
- ERDŐSI F. 2006: A mobiltelefonok elterjedésének területi sajátosságai a Földön. I. rész. – Területi Statisztika 46. 6.

- ERDŐSI F. 2007: A mobiltelefonok elterjedésének területi sajátosságai a Földön II. rész. – *Területi Statisztika* 47. 1.
- EURÓPAI MENEKÜLTÜGYI ALAP 2012: Van olyan hogy tipikus menekült? – Úton 24. Kastner & Partners Kft, Budapest
- EUROPEAN COMMISSION 1998: 1998 Broad Economic Policy Guidelines. – *European Economy*. – Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission No. 66.
- EUROSTAT 2012: Regional GDP per capita in 2009. – Eurostat-newrelease 38. (13 March), Bruxelles
- FARKAS J. Zs. – CSATÁRI B. 2010: Agrár- és vidékföldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyei példákon. – In: UNGER, J. – PÁL-MOLNÁR, E. (szerk.): *Geoszférák 2010. A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola és a Környezettudományi Doktori Iskola (Környezeti geográfia és Környezetföldtan programok) eredményei*. – SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport (GeoLitera), Szeged
- FARKAS J. Zs. 2007: Neurális hálózatok a térségi tipizálásban. – *Tér és társadalom* 21. 1.
- FARKAS J. Zs. 2010: Agrár- és vidékföldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyei példákkal. – Egyetemi doktori disszertáció
- FARKAS P. 1997: A nemzetközi tőkeáramlások két évszázada és a jelenkori pénzügyi luftballon. – *Társadalmi Szemle* 52. 10.
- FEENSTRA, R. C. – HONG, CH. 2010: China's Exports and Employment. – In: FEENSTRA, R. C. – WEI, SH.-J.: *China's Growing Role in World Trade*. – University of Chicago Press, Chicago
- FEHÉR A. 1998: A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. – *Gazdálkodás* 42. 5.
- FERENCZ V. 2011: Gazdasági és közszolgáltatási folyamatok térbeli elemzése. E-government tanulmányok 34., Budapest
- FINTA I. 2006: A regionális politika alapelveinek érvényesülése a közösségi és a hazai jogi szabályozásban. – Egyetemi doktori disszertáció, PTE KTK Regionális Gazdaságtani Doktori Iskola, Pécs
- FLEURKE, F.–WILLEMSE, R. 2006: The European Union and the Autonomy of Sub-national Authorities: Towards an Analysis of Constraints and Opportunities in Sub-national Decision-making. – *Regional and Federal Studies* 1.
- FOJTÍK J. 1999: Városmarketing az Interneten – lehetőségek és eredmények. – *Tér és Társadalom* 13. 1–2.
- G. FEKETE É. 2004: A vidék innovációja és annak szervezeti háttere. – Kézirat, MTA RKK ATI, Kecskemét
- G. FODOR G. – STUMPF I. 2008: Neoweberi állam és jó kormányzás. – *Nemzeti Érdek* 7.
- GAEBE, W. 2004: *Urbane Räume*. – Eugen Ulmer Verlag, Stuttgart
- GAILE, G. L. – WILLMOTT, C. J. (eds.) 2006: *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*. – Oxford University Press, Oxford
- GÁL Z. 2010: Pénzügyi piacok a globális térben. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- GARAMHEGYI Á. 2004: A településmarketing, mint a nonbusiness marketing egy esete. – In: DINYA L. – FARKAS F. – HETESI E. – VERES Z. (szerk.): *Nonbusiness marketing és menedzsment*. – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- GEORGE, P. 1963: *Précis de géographie rurale*. – Párizs
- GIBSON, W. 1984: *Neuromancer*. – Harper Collins, London
- GILG, A. W. 1985: *An Introduction to Rural Geography*. – Edward Arnold, London

- GLOBAL FOOTPRINT NETWORK 2012: August 22nd is Earth Overshoot Day: Humanity has exhausted nature's budget for the year. – Press Release, Global Footprint Network, Oakland, CA, USA
- GOLOBICS P. 2002: A világgazdaság kialakulásának folyamata és jelenlegi térszerkezete. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- GORDOS T. 2000: A városmarketing néhány kérdése. – Tér és Társadalom 14. 2–3.
- GORMAN, S. P. 2002: Where are the web factories: The urban bias of e-business location. – Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 5.
- GOURINCHAS P.-O. – JEANNE, O. 2006: The Elusive Gains from International Financial Integration. – Review of Economic Studies 3. pp. 715–741.
- GRAUWE, P. DE 2000: Economics of Monetary Union. – Oxford University Press, New York
- GREENWOOD, J. – SANCHEZ, J. M. – WANG, CH. 2010: Financing Development: The Role of Information Costs. – American Economic Review 4. pp. 1875–1891.
- GROTE, J. R. – GBIKPI, B. (eds.) 2002: Participatory Governance. Political and Societal Implications. – Leske+Budrich, Opladen
- GUILANI, E. 2006: The Rescaling of Governance in Europe: New Spatial and Institutional Rationales. Guest editorial. – European Planning Studies 14.
- GYÖRI SZABÓ G. 2007: Kisebbség, autonómia, regionlizmus. – Osiris, Budapest
- HAGGETT, P. 2001: Geography: A Modern Synthesis. – Prentice Hall, New York
- HAGGETT, P. 2006: Geográfia: Globális szintézis. – Typotex, Budapest
- HAJDÚ Z. 2005. Magyarország közigazgatási földrajza. – Dialóg Campus, Budapest-Pécs
- HALKIER, H. – DANSON, M. – DAMBORG, C. (eds.) 1998: Regional Development Agencies in Europe. – Jessica Kingsley, London.
- HALMAI P. – CSATÁRI B. –TÓTH E. 2009: A vidék jövője – az agrárpolitikától vidékpolitikáig. – In: BANCZEROWSKI J.-NÉ – BÁRDOSI V.-NÉ HORÁNYI K. – HORVÁTH CS. – SZEMENYEI I. – WAGNER P. (szerk.): Stratégiai kutatások 2008–2009. Kutatási jelentések. – Miniszterelnöki Hivatal, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- HASSAN, T. A. – MERTENS, TH. M. 2011: Market Sentiment: A Tragedy of the Commons. – American Economic Review 3. pp. 402–405.
- HEINEBERG, H. 2001: Stadtgeographie. Grundriss Allgemeine Geographie. – Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn
- HERENDY CS. – MURÁNYI P. 2008: Településmarketing az információs társadalomban – E-Government Tanulmányok 23., E-Government Alapítvány, Budapest
- HOFMESITER, B. 1999: Stadtgeographie. Das Geographische Seminar. – Westermann, Braunschweig
- HORVÁTH M. T. 2005: Közmenedzsment. – Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- HUIGEN, P. P. 1996: Less planning, more vision! Planning ideas and sustainability for rural areas. – Groningen.
- HUMANRÁJC 2009: Modern Atlantisz: Dubai – http://human.blogter.hu/352776/modern_atlantisz_dubai Letöltve: 2012. július 11.
- HUMMER, W. – BOHR, S. 1994: A régiók szerepe a jövő Európájában. – Baranya Megyei Kögyűlés, Pécs.
- HUWS, U. 1999: A nemzeti különbségek fennmaradása az e-szolgáltatások új globális munkamegosztásában. – EMERGENCE-projekt (IST-1999-13420), MTA Szociológiai Kutatóintézet, Szervezet- és Munkaszociológiai Műhely, Budapest

- ILBERY, B. W. 1985: *Agricultural Geography: A Social and Economic Analysis*. – Oxford University Press, Oxford
- ILLÉS I. 2008: *Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés*. – Typotext Kiadó, Budapest
- INDEX 2008: Még mindig nincs elég pláza. – *Index–Gazdaság*. (Március 26) – <http://index.hu/gazdasag/magyar/plaing080326> Letöltve: 2012. november 1.
- INTERNATIONAL MONETARY FUND 2011: *World Economic Outlook*, 2011. – International Monetary Fund, Washington
- INTERNATIONAL MONETARY FUND 2012a: *Global Financial Stability Report*, 2012. – International Monetary Fund, Washington
- INTERNATIONAL MONETARY FUND 2012b: *World Economic Outlook*, 2012. – International Monetary Fund, Washington
- ISARD, W. 1967: *Philadelphia Region InputOutput Study*. – Preliminary Working Papers, RSRI, Philadelphia, P. A.
- JAKOBI Á. 2007: *Az információs társadalom térbelisége*. – ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Macropolis, Budapest
- JAKSITY GY. 2004: *A pénz természete*. – Alinea Kiadó, Budapest
- JÁSZBERÉNYI M. – PÁLFALVI J. 2009: *Nemzetközi közlekedés és turizmus*. – Aula Kiadó, Budapest
- JENEY L. 2002: A nagyvárosok növekedésének területi jellegzetességei Európában. – *Regionális Tudományi Tanulmányok* 7. pp. 133 – 161.
- JENEY L. 2005: Városi agglomerációk, városrégiók. – In: NEMES NAGY J. (szerk.): *Regionális elemzési módszerek*. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- JENEY L. 2007: Dualitások az Európai Unió nagyvároshálózatának fejlettségében az ezredfordulón. – *Tér és Társadalom* 4. pp. 155–178.
- JOHNSON, D. B. 1999: *A közösségi döntések elmélete*. – Osiris, Budapest
- JOHNSTON, R. J. – TAYLOR, P. J. – WATTS, M. (eds.) 1995: *Geographies of Global Change. Remapping the World in the late Twentieth Century*. – Blackwell Publishing Ltd., Oxford
- JUHÁSZ A. 2011: *Földfelszín modellezés. A topográfia és kartográfia a digitális világban*. – Elektronikus jegyzet, BME Fotogrammetria és Térinformatika Tanszék, Budapest – <http://www.fmt.bme.hu/fmt/oktatas/feltoltesek/BMEEOFTMK07/foldfelszin.pdf> Letöltve: 2012. november 1.
- KEATING, M. (ed.) 2004: *Regions and Regionalism in Europe*. – An Elgar Reference Collection, Cheltenham
- KEATING, M. 1997: *The invention of regions: political restructuring and territorial government in Western Europe*. – *Environment and Planning C: Government and Policy* 4.
- KEATING, M. 2008: *A Quarter Century of the Europe of the Regions*. – *Regional and Federal Studies* 18. 5.
- KERTESI G. – KÉZDI G. 2011: *The Roma/Non-Roma Test Score Gap in Hungary*. – *American Economic Review* 3. pp. 519–525.
- KINNAN, C. – TOWNSEND R. 2012: *Kinship and Financial Networks, Formal Financial Access, and Risk Reduction*. – *American Economic Review* 3. pp. 289–293.
- KISS T. 2005: *A fenntartható fejlődés mint versenyképességet befolyásoló tényező*. – Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara: *Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2004–2005. Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés konferencia előadásai*. – PTE Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

- KITCHIN, R. M. 1998: Towards geographies of cyberspace. – Progress in Human Geography 3.
- KOCSIS É. – SZABÓ K. 2000: A posztmodern vállalat. Tanulás és hálózatosodás az új gazdaságban. – Oktatási Minisztérium, Budapest
- KOHN, M. 1993: Money, Banking and Financial Markets. – The Dryden Press, For Worth
- KOLLMANN, R. – ROEGER, W. – VELD, J. IN'T 2012: Fiscal Policy in a Financial Crisis: Standard Policy versus Bank Rescue Measures. – American Economic Review 3. pp. 77–81.
- KOOIMAN, J. (ed.) 1993: Modern Governance: New Government-Society Interactions – Sage, London
- KOROMPAI A. 2003: A fenntartható fejlődés és a természeti erőforrások. – In: BORA GY. – KOROMPAI A. (szerk.): A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza. – Aula Kiadó, Budapest
- KOSIŃSKI, L. 1970: The population of Europe: A geographical perspective. – Longman Geography Paperbacks. – Longman Group Ltd., London
- KOTLER, PH. – KELLER K. L. 2006: Marketing–Menedzsment. – Akadémiai, Budapest
- KOTLER, PH. 2003: A Framework for Marketing Management – Prentice Hall, New Jersey
- KOVÁCH I. (szerk.) 2007: Vidék- és falukép változó időben. – Argumentum – MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest
- KOVÁCS T. 1998: Mi tekinthető vidéknek? – Gazdálkodás 42. 5.
- KOVÁCS T. 2004: A foglalkoztatás növelése, mint a vidékfejlesztési stratégia központi kérdése. – Kézirat, MTA RKK ATI, Kecskemét
- KOVÁCS Z. 2001: A települések fejlődése. – In.: Beluszky P.–Kovács Z.–Olessák D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. – Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu
- KOVÁCS Z. 2002a: Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a posztszocialista átmenet idején. – Földrajzi Közlemények 1 – 4. pp. 57 – 78.
- KOVÁCS Z. 2002b: Néesség- és településföldrajz. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- KOZMA G. 1995: Városmarketing, mint a helyi gazdaságfejlesztés egyik lehetséges eszköze – Tér és Társadalom 9. 1–2.
- KOZMA G. 2003: Regionális gazdaságtan – Geográfus és földrajz tanár szakos hallgatók számára. – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- KOZMA G. 2009: Kockázatok és kezelési módjuk az önkormányzatok gazdálkodásában – ellenőri szemmel. – Comitatus 6.
- KÖSZEGFALVI GY. – LOYDL T. 2001: Településfejlesztés. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- KÖSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002: Általános településföldrajz. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- KROSZNER, R. S. – STRAHAN, PH. E. 2011: Financial Regulatory Reform: Challenges Ahead. American Economic Review 3. pp. 242–246.
- KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M. 2003: Nemzetközi gazdaságtan. – Panem, Budapest
- KRUGMAN, P. 1991a: Geography and Trade. – Leuven University Press, Leuven and MIT Press, Cambridge
- KRUGMAN, P. 1991b: Increasing Returns and Economic Geography. – Journal of Political Economy 99.
- KRUGMAN, P. 1998: What's New About the New Economic Geography. – Oxford Review of Economic Policy 14. 2.
- KRUGMAN, P. 1999: The Role of Geography in Development. – International Regional Science Review 22. 2.

- KRUGMAN, P. 2000: A földrajz szerepe a fejlődésben. – Tér és Társadalom 14. 4.
- KSH 2011: Jelentés a turizmus 2010. évi teljesítményéről. – KSH, Budapest
- KSH 2012a: A 25. népesedési világnap alkalmából. – Szám-Lap, KSH Tájékoztatási Főosztály – http://www.ksh.hu/szamlap/életünk_nep.html Letöltve: 2012. július 11.
- KSH 2012b: Módszertani Dokumentáció. – KSH – <http://www.ksh.hu/apps/meta.main> Letöltve: 2012. július 11.
- KUBASSEK J. 2011: Teleki Pál a magyar politikai földrajz atyja. – Magyar Tudomány 172. 8.
- KULCSÁR D. 2009: A fenntartható fejlődés. Mi a valóság? – Valóság 52. 3.
- LARSSON, T. – NOMDEN, K. – PETITEVILLE, F. (eds.) 1999: The Intermediate Level of Government in European States. Complexity versus Democracy? – EIPA, Maastricht
- LEAHY, E. – ENGELMAN, R. – VOGEL, C. G. – HADDOCK, S. – PRESTON, T. 2007: The Shape of Things to Come, Why Age Structure Matters to a Safer More Equitable World. – Population Action International – <http://populationaction.org/wp-content/uploads/2012/01/SOTC.pdf> Letöltve: 2012. október 2.
- LENGYEL I. – RECHNITZER J. 2004: Regionális Gazdaságtan. – Dialóg Campus Kiadó, Pécs
- LENGYEL M. 2004: A turizmus általános elmélete. – Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest
- LEYSHON, A. – THRIFT, N. 1992: ?. –
- LIPCEI CHARTA 2007: A fenntartható európai városokról. – Lipcse
- LOEWENSTEIN, G. – CAIN, D. M. – SAH, S. 2011: The Limits of Transparency: Pitfalls and Potential of Disclosing Conflicts of Interest, American Economic Review 3. pp. 423–428.
- LOUGHLIN, J. 2001: Subnational Democracy in the European Union. Challenges and Opportunities. – Oxford University Press, Oxford
- LOVERING, J. 2011: The new regional governance and the hegemony of neoliberalism. – In: PIKE, A. – RODRIGUEZ-POSE, A. – TOMANEY, J. (eds.): Handbook of Local and Regional Development, Routledge Handbooks, London
- LŐRINCÉ ISTVÁNFY H. 2001: Pénzügyi integráció Európában. – KJK-Kerszöv, Budapest
- LŐRINCZ L. 1997: A közigazgatás-tudomány alapjai. – Rejtjel Kiadó, Budapest
- LÖSCH, A. 1954: The Economics of Location. – (Translated from the (1944) Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. (Verlang) German edition by W. H. Woglom and W. F. Stolper) – Yale University Press, New Haven, CN.
- MACKINDER, H. 1904: The Geographical Pivot of History – Geographical Journal 23.
- MACKINNON, D. – CUMBERS, A. 2007: An Introduction to Economic Geography. – Pearson Education Limited, Harlow
- MAGYAR KÖZLÖNY 2005: Az Országgyűlés 97/2005. OGY határozata az Országos Területfejlesztési Koncepcióról. – 168. sz. (december 25.)
- MAGYAR KÖZLÖNY 2011a: A területfejlesztéssel és területrendezéssel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló törvény. – 164. sz. (december 30.)
- MAGYAR KÖZLÖNY 2011b: Magyarország Alaptörvénye (április 25.)
- MAGYAR KÖZLÖNY 2011c: Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény. – 161. sz. (december 28.)
- MAGYAR TURIZMUS ZRT. 2010: Turizmus Magyarországon. – Budapest

- MAGYAR TURIZMUS ZRT. 2011: Magyarország turizmusának alakulása 2010-ben. – Budapest
- MARTIN, R. 1994: Stateless Monies. Global Financial Integration and National Economic Autonomy: the End of Geography? In: CORBRIDGE, S. - MARTIN, R. - THIRFT, N. (eds.) Money, Power and Space. – Blackwell Publishers, Oxford – Cambridge
- MARTIN, R. 1999: The New „Geographical Turn” in Economics: Some Critical Reflections. – Cambridge Journal of Economics 23.
- MARTIN, S. 1999: The Fragmented Meso: Intermediate Level Administration in the UK. – In: LARSSON, T. – NOMDEN, K. – PETITEVILLE, F. (eds.): The Intermeddiate Level of Government in European States. Complexity versus Democracy? – EIPA, Maastricht
- MARTINS, M. R. 1995: Size of municipalities, efficiency and citizen participation: a cross-European perspective. – Environment and Planning C: Government and Policy 4.
- MAYER, J. 2000: Európai munkaközösség a Közép- és Dél-európai térségekért „regionális egyenlőtlenségek” munkacsoportjának memorandumja. – Bayreuth
- McKINSLEY GLOBAL INSTITUTE 2011: Internet matters: The Net’s sweeping impact on growth jobs, and prosperity. – <http://www.digibiz.hu/az-internet-gazdasagi-sulya/20110604> Letöltve: 2012. november 1.
- MÉSZÁROS R. 2000: A társadalomföldrajz gondolatvilága. – Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged
- MÉSZÁROS R. 2008: A kibertér, és ami körülötte van. – Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged
- MÉSZÁROS R. 2010: A tér. A globális kibertér. – In: MÉSZÁROS R. ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MÉSZÁROS R. ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE 2010: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MEZŐ F. 2003: A politikai földrajz alapjai. – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- MIAN, A. – SUFI, A. 2011: House Prices, Home Equity-Based Borrowing, and the US Household Leverage Crisis. – American Economic Review 5. pp. 2132–2156.
- MIAO, J. – WANG, P. 2012: Bubbles and financial crisis. Bubbles and Total Factor Productivity. – American Economic Review 3. pp. 82–87.
- MICHALKÓ G. 2007a: A turizmuselmélet alapjai. – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- MICHALKÓ G. 2007b: Magyarország modern turizmusföldrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- MITCHELL, W. 1995: City of Bits. – MIT Press, Cambridge, Massachusetts
- MÓCZÁR J. 2008: Fejezetek a modern közgazdaságtudományból. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- MORGAN, K. 2001: The exaggerated death of geography: localised learning, innovation and uneven development. – The Future of Innovation Studies Conference, Eindhoven University of Technology, Eindhoven
- MOSELY, M. 1979: Accessibility: the rural challenge.– London
- MOUSSIS, N. 2006: Guide to European Policies. – European Study Service, Brussel
- MUIR, R. 1997: Political geography: A new introduction. – Palgrave MacMillan, Houndmills-Basingstoke (England)
- MURPHY, R. E. 1961: Marketing Geography Comes of Age. Előszó: Store Location and Development Studies című, korábban az Economic Geography hasábjain megjelent cikkeket tartalmazó gyűjteményes kötethez. – Clark University, Worcester

- NAGY G. 2010: Az info-kommunikációs eszközök, rendszerek fejlődése, terjedése. – In: MÉSZÁROS R. ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- NEGROPONTE, N. 1995: Being digital. – Coronet, London
- NEMES A. 2008: A turizmus gazdasági jelentősége nemzeti és regionális szinten. – Társadalom és Gazdaság 30. 2.
- NEMES NAGY J. (szerk.) 2005: Regionális elemzési módszerek. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- NEMES NAGY J. 1996: Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. – Földrajzi Közlemények 120. 1.
- NEMZETI FEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2010: Digitális megújulás cselekvési terv. Budapest – http://www.kormany.hu/download/6/4f/00000/Digitalis_Megujulas_Cselekvesi_Terv.pdf Letöltve: 2012. november 1.
- NFGM 2009: Városfejlesztési Kézikönyv – kézikönyv a városok számára. – Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztésért és Építésségért felelős Szakállamtitkárság, Budapest
- O'BRIEN, R. 1992: Global Financial Integration: The End of Geography. – Council of Foreign Relations, New York
- OBSTFELD, M. 2010: The immoderate world economy. – Journal of international Money and Finance 4. pp. 603 – 614.
- OHANIAN, L. E. – WRIGHT, M. L. J. 2010: Capital Flows and Macroeconomic Performance: Lessons from the Golden Era of International Finance. – American Economic Review 2. pp. 68–72.
- OHMAE, K. 1990: The borderless world. – Harper, New York
- PACIONE, M. 2005: Urban Geography. A Global perspective. – Routledge, London–New York
- PALENDER, T. 1935: Beitrage zur Standortstheorie. – Uppsala
- PÁLNÉ KOVÁCS I. (szerk.) 2005: Regionális reformok Európában. – IDEA, Belügyminisztérium, Budapest
- PÁLNÉ KOVÁCS I. 2008. Helyi kormányzás Magyarországon. – Dialóg Campus, Budapest–Pécs
- PICK, G. 1909: Mathematischer Anhang zu 'A. Weber, Über den Standort der Industrien. – Tübingen
- PINTÉR R. 2012: Az állam a globalizált korban. – www.artefaktum.hu/oktatas/szocinfo/allam_az_infarsban.pdf Letöltve: 2012. július 19.
- PISKÓTI I. – DANKÓ L. – SCHUPLER H. 2002: Régió és településmarketing. – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- PORTER, M. E. 1990: The Competitive Advantage of Nations. – Macmillan, London
- POUNDS, N. J. G. 2003: Euróóá történeti földrajza. – Osiris Kiadó, Budapest
- PRASAD, E. S. – RAJAN, R. G. – SUBRAMANIAN, A. 2007: Foreign Capital and Economic Growth. – Brookings Papers on Economic Activity 1. pp. 153–209.
- PRB 2012: Population Reference Bureau: 2012 World Population Data Sheet, http://www.prb.org/pdf12/2012-population-data-sheet_eng.pdf Letöltve: 2012. november 1.
- PROBÁLD F. 2002: Afrika: társadalomföldrajzi áttekintés. – In: PROBÁLD F. (szerk.): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- PROBÁLD F. 2005: A kontinens benépesülése és gyarmatosítása. In: PROBÁLD F. (szerk.): Amerika regionális földrajza. – Trefort Kiadó, Budapest

- PROBÁLD F. 2007: Európa társadalomföldrajzi vázlata. – In.: PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): Európa regionális földrajza. Társadalomföldrajz. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- PROBÁLD F. 2008: Ázsia társadalomföldrajza. Bevezető áttekintés. – In: HORVÁTH G. – PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): Ázsia regionális földrajza. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- PROBÁLD K. 1995: Városmarketing I–II. – Comitatus 11–12.
- PUCZKÓ L. – RÁTZ T. 2001: A turizmus hatásai. – Aula Kiadó, Budapest
- RAY, C. 1998: Culture, intellectual power, and territorial rural development. – Sociological Ruralis 38. 1.
- RECHNITZER J. – SMAHÓ M. 2011: Területi politika. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- RÉDEI M. (2001): Demográfia. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- REINHART, C. M. – ROGOFF, K. S. 2011: From Financial Crash to Debt Crisis, American Economic Review 5. pp. 1676–1706
- RHODES, R. A. W. 1997: Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability. – Open University Press, Buckingham
- RODRIGUE, J. P. – COMTOIS, C. – SLACK, B. 2009: The Geography of Transport Systems. – New York
- ROMÁNY P. 1998: Miért fontos a vidék? – Gazdálkodás 42. 5.
- ROSTOVÁNYI Zs. 2002: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. – In: BALOGH A. (szerk.): Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika. – Korona Kiadó, Budapest
- RUBENSTEIN, J. M. 2010: Contemporary Human Geography. – Prentice-Hall, New York etc.
- SALVATORE, D. 2001: International Economics. – John Wiley and Sons, New York
- SCHNEIDER, W. 1973: Városok Urtól Utópiáig. – Gondolat, Budapest
- SCHULARICK, M. – TAYLOR, A. M. 2012: Credit Booms Gone Bust: Monetary Policy, Leverage Cycles, and Financial Crises, 1870–2008, American Economic Review 2. pp. 1029–1061.
- SCHWEITZER J. 2012: A szívnek is két kamrája van. – (Vadas Zsuzsa interjúja Schweitzer József nyugalmazott országos főrabbi) – Nők Lapja 64. 29.
- SHAPIRO, A. C. ? : Multinational Financial Management. –
- SHORT, J. R. 1993: An introduction to Political Geography. – Routledge, London and New York
- SIKOS T. T. – HOFFMANN I.-NÉ 2004: A fogyasztás új katedrálisai. – MTA Stratégiai Tanulmányok Sorozat, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- SIKOS T. T. 2000: Marketingföldrajz. – VÁTI, Budapest
- SIKOS T. T. 2007: A bevásárlóközpontok jelene és jövője. – Selye János Egyetem Kutatóintézet, Komárno
- SIKOS T. T. 2009: A marketingföldrajz kialakulásáról és feladatairól. – In: SIKOS T. T. (szerk.): Fókuszban a marketingföldrajz. – Magyar Tudomány 170. 6.
- SIMAI M. – GÁL P. 2000: Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Vállalatok, államok, nemzetközi szervezetek. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- SPYKMAN, N. 1944: The Geography of the Peace. – Harcourt Brace Jovanovich, New York
- STOKER, G. – HOGWOOD, B. – BULLMANN, U. 1996: Regionalism. – University of Strathclyde, Glasgow.

- SWYNGEDOUW, E. (2000): Authoritarian governance, power, and the politics of rescaling. – *Environment and Planning D. Society and Space* 18.
- SZABÓ K. – HÁMORI B. 2006: Információgazdaság. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZAKÁL GY. 1995: Az image, mint a városmarketing eszköze – *Tér és Társadalom* 9. 1–2.
- SZALKAI I. 1990: A monetáris irányítás. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SZARVÁK T. 2004: A digitális szakadék, mint új periféria-képző jelenség. – *Tér és Társadalom* 18. 3.
- SZELÉNYI I. 1992: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZENTES T. 2002: Globalizáció, regionális integrációk és nemzeti fejlődés korunk világ gazdaságában. – Savaria University Press, Szombathely
- SZIRMAI V. (szerk.) 2009: A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői – Dialóg Campus Kiadó, Pécs
- TASNÁDI J. 2002: A turizmus rendszere. – Aula Kiadó, Budapest
- TASNÁDI J. 2006: Turizmus az Európai Unióban és Magyarországon. – Magyar Kereskedelmi és Ipari Kamara, Budapest – <http://profitalhatsz.mkik.hu/vallalkozok/turizmus.pdf> Letöltve: 2012. november 1.
- TAYLOR, P. J. – HOYLER, M. 2000: The Spatial Order of European Cities under Conditions of Contemporary Globalization. – *GaWC Research Bulletin* 16. Globalization and World Cities Study Group and Network
- TELEKI P. 1931: Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. – Jancsó Benedek Társaság Kiadványai, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- THÜNEN, J. H. 1826: Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirthschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluss, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben. I–II. – <http://www.archive.org/details/derisoliertestaa03thuoft> Letöltve: 2012. november 1.
- TÓZSA I. 2001: Az eladható település – Falu–Város–Régió 1.
- TÓZSA I. 2008: E-government – elektronikus közigazgatás. – *Magyar Tudomány* 169. 7.
- TÓZSA I. 2010: Településfejlődés. – In: TÓZSA I. – JÓSZAI A. – LÁSZLÓ L.: Stratégiai településirányítás 3. – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége
- TÖRÖCSIK M. 1995: Település- és területidentitás kialakítása marketing eszközökkel. – *Tér és Társadalom* 9. 1–2.
- TRÓCSÁNYI A. 2002: A kulturális földrajz alapjai. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- TRÓN ZS. 2003: Az EU regionális politikájának fejlődése, reformjai és az azokat körülvevő érdekellentétek. – *Competitio* 1. pp. 88–102.
- TRÓN ZS. 2005: A többszintű kormányzás koncepciójának megjelenése a strukturális alapok 1988-as reformjától az EU alkotmányáig. – Kézirat. – http://www.doktori.econ.unideb.hu/download/pdf/kutatasiforum/2005jan/Tron_Zsuzsanna.pdf Letöltve: 2012. november 4.
- TRÓN ZS. 2008: Az uniós beavatkozás indokai, formái. Elméletek és empiria a konvergencia és a tőke-transzferek kapcsolatáról. – *Társadalom és Gazdaság* 1. pp. 47–70.
- TRÓN ZS. 2009: Examining the impact of European regional policy. – MTA VKI, Working papers. No. 188. 6.
- TRÓN ZS. 2010: Criteria for the efficient use of cohesion support. – RSA Conference, Pécs

- TUCKER, A. – MADURA, J. – CHIANG, T. 1991: International Financial Markets. – West Publishing Company, St. Paul
- UNCTAD 2006: World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development.– UN UNCTAD, New York
- UNCTAD 2011: World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development.– UN UNCTAD, New York
- UNPD 2011: World Population Prospects: The 2010 Revision, United Nations Population Division Department of Economic and Social Affairs, New York
- UNWTO 2011: Tourism Highlights. – <http://www.unwto.org/facts> Letöltve: 2012. február 25.
- VARGA Á. 2011: A nemi egyenlőtlenség és annak háttere a dél-ázsiai országok oktatásában. – Belvedere, Dél-Ázsia különszám, Szeged, pp. 19–38.
- VARGA Á. 2012: A regionális gazdasági fejlettségi különbségek társadalmi háttere Indiában az ezredfordulón. – Tér és Társadalom 1. pp. 67–85.
- VARRÓ K. 2008: Changing Narratives on EU Multi-level Space in a Globalizing Era: How Hungary as a National Space became Part of the Story. – European Planning Studies 7. pp. 955–969.
- VÁTI 2009: Települési tervek érvényesülésének erősítése. Elemzés és javaslatok nemzetközi tapasztalatok alapján. – Kutatási jelentés, VÁTI Területi Tervezési és Értékelési Igazgatóság Nemzetközi Területpolitikai és Urbanisztikai Iroda, Budapest
- VEREBÉLYI I. 2004: A jó kormányzás néhány jellemzője. – Magyar Közigazgatás 5.
- VIGVÁRI A. 2002: Közpénzügyek, önkormányzati pénzügyek. – Kjk-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest
- WALTON, G. M. – WYKOFF, F. C. 1986: Understanding Economics Today. – Irwin, Homewood, Ill.
- WCED 1987: The Brundtland Report. – United Nations World Commission on Environment and Development, New York
- WEBER, A. 1909: Über den Standort der Industrien. – Tübingen
- WORLD BANK 2008: Reshaping Economic Geography. World Development Report 2009. – The World Bank, Washington
- ZONGOR G. 1991: A lebegő megye. – Társadalmi Szemle 12.

Egyéb felhasznált internetes források:

ARC GIS: <http://www.arcgis.com>

CORVIN SÉTÁNY: <http://www.corvinsetany.hu>

EUROSTAT: <http://ec.europa.eu/eurostat>

FORTUNE – GLOBAL 500: <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/>

GLOBAL EDUCATION PROJECT: <http://www.theglobaleducationproject.org>

GLOBAL FOOTPRINT NETWORK: <http://www.footprintnetwork.org>

KÖKI TERMINÁL: <http://kokiterminal.hu/>

KSH: <http://www.ksh.hu>

MÁV: <http://www.mav-start.hu>

NATIONAL CENTER FOR ECOLOGICAL ANALYSIS AND SYNTHESIS: <http://www.nceas.ucsb.edu/>

TEIR: <https://teir.vati.hu/>

TÓPARK.EU: <http://www.topark.eu/>

ULTRAPOLIS PROJECT: <http://www.ultrapolisproject.com/>

ÜZLETHELY.INFO: <http://uzlethely.info/>

WIKIPÉDIA: <http://hu.wikipedia.org>

WORLD GAZETTEER: <http://www.world-gazetteer.com/>

WORLDMAPPER: <http://www.worldmapper.org>